

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«ПОПУЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ
ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019-ГО РОКУ)»**

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Фірсанов Денис Олександрович

Керівник Амельченко Н.А,

кан. філософ. наук, доцент

Рецензент Прізвище, ініціали

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

Київ – 2022 р.

План

Вступ	с. 3 – 5
1 Теоретичні підходи до пояснення явища популізму.....	с. 6 – 19
1.1 Багатозначність поняття популізму.....	с. 6 – 10
1.2 Популізм як тонка ідеологія та популістські установки	с. 10 – 13
1.3 Популізм як антиплюральный моралістичний спосіб сприйняття політики.....	с. 13 - 16
1.4 Популізм як особливий спосіб артикуляції політичного.....	с.16-19
2 Передумови поширення популізму в Україні.....	с. 20 – 31
2.1 Загальний контекст актуалізації популістських установок.....	с. 20– 22
2.2 Пострадянський неопатримоніалізм.....	с. 22 – 26
2.3 Соціально-економічні трансформації.....	с.27-29
2.4 Особливості політичного режиму.....	с.29-31
3 Артикуляція популістських установок у програмних заявах українських політиків з позиції дискурс-аналізу.....	с. 32 – 56
3.1 Володимир Зеленський.....	с. 33 – 37
3.2 Петро Порошенко.....	с. 37 – 42
3.3 Юлія Тимошенко.....	с.42-46
3.4 Юрій Бойко.....	с.46-48
3.5 Анатолій Гриценко	с.48-51
3.6 Ігор Смешко.....	с.51-54
3.7 Олег Ляшко.....	с.54-56
Висновки	с. 57 – 60
Список використаних джерел та літератури	с. 61 – 67
Анотація	

ВСТУП

Актуальність: Популізм – це термін, який постійно «на слуху» у вітчизняній політиці. Він не залишає байдужим нікого: ані виборців, ані політиків, ані студентів-політологів. Існує ряд причин актуальності даної теми. По-перше, це «тонкий» характер популізму як ідеології, що ускладнює його ідентифікацію у рамках політичних заяв та програм. Дослідження популізму в українському контексті дасть змогу розширити розуміння його суті на основі конкретних прикладів. По-друге, у «гріху популізму» звинувачують ледь не всіх українських політиків. Втім, зазвичай такі звинувачення носять характер «навішування ярлика», без ґрунтовних та релевантних пояснень, тому науковий аналіз необхідний для того, щоб визначити доцільність використання терміну популізм відносно тих чи інших заяв і дій політиків. По-третє, популізм не виникає на порожньому місці, науковий аналіз дасть змогу ґрунтовно зрозуміти соціальні, політичні та економічні умови його актуалізації. По-четверте, дослідження контексту поширення популізму та визначення його політичного змісту допоможуть побачити, які загрози та, можливо, перспективи несе це явище у політиці. Це в свою чергу є необхідною передумовою розробки раціональної та реалістичної стратегії взаємодії з популізмом в українському суспільно-політичному житті. Особливо дане питання є важливим у контексті додаткових загроз популізму на фоні повномасштабної війни між Україною та Російською Федерацією та потенційно нелегких у соціально-економічному плані перших років післявоєнної відбудови України.

Об'єкт: Прояви популізму в суспільно-політичному житті України.

Предмет: Популістські ідеї та концепти у дискурсі кандидатів у Президенти у 2019-му році.

Мета: Визначити характер взаємопов'язаності актуалізації популістських установок і поширення популістських ідей та концептів серед кандидатів в Президенти України на виборах 2019-го року.

Завдання:

- Виокремити основні теоретичні підходи до аналізу популізму у сучасній політичній науці.
- Дати характеристику поняттю популістських установок на теоретичному рівні.
- Узагальнити фактори суспільно-політичного життя, які потенційно сприяли та сприяють поширенню популістських установок в Україні.
- Визначити наявність елементів популізму у політичному дискурсі кандидатів у Президенти на виборах 2019-го року.
- Довести взаємопов'язаність актуалізації популістських установок та популістського дискурсу в Україні (на прикладі президентських виборів 2019-го року).

Методологія: Методологічну базу дослідження складають декілька теоретичних підходів: 1) популізм як тонка ідеологія у роботах Фрідена. М. та Стенлі Б.) 2) популізм як антиплюральный моралістичний спосіб сприйняття політики у працях Мюллера Я.-В. 3) популізм як особливий спосіб артикуляції політичного у працях Лаклау Е. 4) теорія активації популістських установок у роботі Хокінса К., Кальтвассера К. та Андреадіса І. 5) теорія пострадянського неопатримоніалізму у дослідженнях Фісуна О. та Гейла Г.

У роботі були використані такі методи: 1) *порівняльний аналіз*, у першому розділі стосовно різних підходів до популізму, у третьому по відношенню до дискурсів семи кандидатів 2) *аналіз емпіричних даних*, зокрема даних соціологічних опитувань, у рамках другого розділу, в якому детально аналізувалися соціальні, політичні та економічні передумови актуалізації популістських установок 3) *історичний метод* у другому розділі, де актуалізація популістських установок розглядається у широкому історичному контексті розвитку політичної системи України у пізньорадянську епоху та після проголошення незалежності у 1991-му році. 4) *дискурс-аналіз* (Феркло Н., Лаклау Е.) як особливий підхід до вивчення повідомлень у найширшому

значенні, з приділенням окремої уваги структурним елементам та їх взаємозв'язкам, у третьому розділі, де досліджувались тексти та повідомлення кандидатів у Президенти України.

Джерельна база: Джерельну базу дослідження можна поділити на дві групи

1) емпіричні дані – опитування громадянської думки, соціологічні дослідження, економічні показники, а також показники характеристик політичного режиму, зокрема це опитування Центру Разумкова, Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Трансперенсі Інтернешнл, Фрідом Хаусу та інших.

2) повідомлення/меседжі політиків (у найширшому значенні) – це тексти та виступи кандидатів у Президенти України (хто набрав більше 5%) на виборах 2019-го року, для дискурс аналізу на предмет популістських ідей ми обрали для кожного політика три тексти: передвиборчу програму, інтерв'ю у ході або напередодні передвиборчої кампанії та публічний виступ (участь у дебатах чи на ток-шоу).

Структура та обсяг роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 67 сторінок.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОЯСНЕННЯ ЯВИЩА ПОПУЛІЗМУ

1.1 Багатозначність поняття популізму.

Популізм – одне за найбільш часто вживаних слів при описі політичних явищ і при цьому одне з найбільш загадкових. Під час Лондонської міжнародної конференції 1969-го року дослідники поставили перед собою завдання – дати визначення поняттю популізм. Однак, не так склалося, як гадалося. Експерти дійшли до невтішних, з точки зору наукової конкретики, висновку: «Цит. за Радь Т. - Суть популізму залишається невловимою, ніхто не уявляє собі достеменно, що ж це таке, адже його зміст вислизає з рук, не піддається визначенню»¹. Ці слова - не крик відчаю перед химерною сутністю популізму, а радше констатація багатозначності та багатогранності цього терміну. Тому, в рамках політологічного дослідження, вивчення популізму потребує особливого підходу та готовності до гнучкого мислення.

Популізм може набувати найрізноманітніших форм, залежно від політичного контексту в рамках якого він проявляється. Крім того, важливо розуміти, що складність «вхопити суть» популізму виникає також й через те, що люди схильні вкладати різні смисли у це слово. Доволі поширеною є практика навішування ярлика популіста на своїх політичних противників, з метою дискредитації їхніх ідей. Часто, популізм розуміють як маніпулювання та безвідповідальність політиків, «емоційне загравання з масами», антиелітизм та апеляцію до «простого» народу ². Окрім того, «особливими» є стосунки та співвідношення між популізмом та демагогією. Така варіативність розуміння відображає різні аспекти популізму як явища у політичному житті.

¹ Цит. за Радь Т. Теоретичні засади популізму // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. – 2009 р. №13. С. 290

² Мюллер Я. В. Что такое популизм? / Ян-Вернер Мюллер. – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. С.27- 37.

Для того, щоб комплексно описати популізм як поняття, необхідно прослідкувати його розвиток у історичній перспективі. Український політолог Іван Гомза, у своїй статті присвяченій популізму, наводить вдалу метафору, що популізм – це двійник демократії³. Тому, логічно припустити, що популізм появився разом із демократією, колискою якої вважається Давня Греція. Звичайно, народовладдя і виборність у найширшому значенні були властиві багатьом різноманітним спільнотам у їх корні проростають з історії покритої мороком тисячоліть, проте саме у епоху Античності почала інституційно та теоретично оформлюватися та форма правління, яку згодом нарекли демократією (і звичайно саме Давня Греція подарувала нам це слово).

Говорячи про витоки популізму неможливо обійти стороною демократичний поліс, у якому оратори, державні діячі та політичні інтригани змагалися за схвалення та підтримку народу. У давньогрецькому полісі проявив себе феномен демагога – людини, яка заграє з широкими народними масами з метою отримання влади. Одне з перших теоретичних осмислень явища демагогії можна зустріти у славнозвісній, майже легендарній, «Політиці» Арістотеля. Демагогія у Арістотеля нерозривно пов'язана з демократією, саме народовладдя стає тим середовищем у якому може проявити себе «талант» демагога. Влада демагога характеризується тим, що він відступає від законів, прагнучи реалізувати інтереси народу як цілого, часто з корисливих мотивів. Демагог «захищає» народ від знаті, розподіляє на користь простих людей ресурси та багатства, щоб зберігати власну владу. Одним з можливих шляхів становлення тирана є перетворення демагога на одноосібного, ніким і нічим необмеженого правителя, який від імені народу скасовує суспільні свободи і встановлює режим особистої влади. Ключовим для розуміння демагога є те, що він вдало

³ Гомза І. Світло й тінь популізму. Чого більше від популістів – загроз чи можливостей [Електронний ресурс] / Іван Гомза // VoxUkraine. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://voxukraine.org/svitlo-j-tin-populizmu-chogo-bilshe-vid-populistikiv-zagroz-chi-mozhливостей/>.

«грає» на протиріччях між простим людом та знаттю і багатіями, стає виразником прагнення «розквитатися» та перерозподілити багатства ⁴.

Втім, сучасний дослідник популізму, американо-німецький політолог Ян-Вернер Мюллер закликає не ототожнювати демагогію та популізм, який виступає для нього як модерний феномен, можливий лише в умовах ліберальної демократії з її особливою легітимністю представництва. Для Мюллера популізму не існувало в Античності, оскільки не існувало представницької системи, народні збори проводилися регулярно і не потребували опосередкованого представництва⁵. Політолог пропонує свою особливу концепцію популізму, серцевиною якого стає претензія на «єдине вірне» представлення народу у владі (детальніше про це згодом), що все одно перекликається з тезами демагогів Давньої Греції, що правили в «інтересах» народу як цілого, часто використовуючи інструменти перерозподілу та тиранії.

На думку українського дослідника Тараса Радь популізм виступає значно ширшим феноменом, в той час коли демагогія (як корисливе спекулювання на потребах народу) виступає лише одним із його інструментів, стратегій ⁶.

Прослідковуючи історичну еволюцію популізму його прояви можна побачити у багатьох суспільно-політичних рухах: вже згадані давньогрецькі демагоги, популяри у Давньому Римі, чартисти в Британії 1830-х років, народники в Російській імперії XIX століття, рух фермерів-популістів в США, від останніх власне і прижилася назва популізму у сучасному розумінні. На основі вище перелічених суспільно-політичних рухів можна окреслити характерні риси популізму: апеляція до «простого народу» та його потреб, націленість на масовість, вороже ставлення до еліт ⁷.

⁴ Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. С. 107, 137-138.

⁵ Мюллер Я.В. Указ. соч. С.-131.

⁶ Радь Т. Вказана праця. С.-292.

⁷ Так само. С.-289-291.

Відомий політичний мислитель аргентинського походження Ернесто Лаклау пропонує свою концепцію популізму (сутність якої буде розкрита в повній мірі у наступних параграфах), особливість якої важлива, коли ми дивимося на популізм у певній історичній динаміці. Якщо коротко, популізм – це про форми вираження політичного, а не про певний зміст. Популізм – показник крайнього ступеня невдоволення багатьох соціальних груп існуючою інституційною системою, це претензія на оновлення та перебудову. Різні соціальні групи солідаризуються та покладають провину за невдоволення своїх інтересів на «систему», представниками якої слугують «еліти»⁸. У випадку появи потужного популістичного руху у суспільному просторі постають (чи радше у термінах Лаклау конструюються) два ключові суб'єкти: народ та еліти. Таким чином, за Лаклау популізм можна віднайти у всіх суспільно-політичних рухах, які проводили радикальні політичні перетворення, які перевертають інституційну структуру «з ніг на голову». Це і Велика Французька Революція, яка проголошувала радикальний розрив з усталеною роялістською політичною традицією, і революції «Весни народів 1848-го року», які виступаючи від імені народу боролися за ідеали лібералізму та націоналізму супроти імперій та практик притаманних феодальному суспільству. Це так само і оксамитові революції кінця 1980-х років, коли народи Центральної та Східної Європи повстали проти диктатури партійного апарату та монополізму комуністичної ідеології. Цікавим є те, що в революційних подіях завжди проголошуються народ, який страждав від утисків, а зараз несе прогресивні ідеї, та еліти, які зловживають своєю владою. «Популістичним» за Лаклау у цих рухах є доведення до максимуму ступені дисоціації народ проти еліт, «конструювання історичних суб'єктів»⁹.

Окремої уваги заслуговує рух фермерів-популістів в США у кінці XIX- на початку XX століття, від якого власне і увійшов у політичний словник термін

⁸ Лаклау Э. О популизме // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2009, №3. С. - 54 – 68.

⁹ Там же. С. – 58-59.

популізм. Цей рух виник як спосіб вираження інтересів незахищених верств населення та дрібних капіталовласників, зокрема фермерів, в умовах економічної кризи та збільшення впливу банків та власників залізних доріг на економіку Штатів¹⁰. В першу чергу популісти протиставляли себе інституціоналізованим партіям – республіканцям та демократам, які на їхню думку не захищали інтереси «простого народу». Також, популісти висували ряд конкретних вимог в економічній сфері, які мали б захистити фермерів та дрібних підприємців від поглинання великими капіталістами – це створення незалежного казначейства та націоналізація залізних доріг. Як відзначає Ян-Вернер Мюллер американські популісти вирізнялися у тогочасному житті американського суспільства тим, що у своїй політичній риторичі чітко протиставляв народ та егоїстичні еліти, використовуючи при цьому моралістичні категорії. Вони неодноразово заявляли про прагнення «повернути» владу «простим людям»¹¹. Багато в чому політичний стиль та риторика, яку використовували американські популісти кінця ХІХ-го століття, стали маркерами, за якими в подальшому на ті чи інші політичні сили навішувався ярлик «популістських». Тому, коли ми в подальшому будемо розглядати популізм та різні підходи до нього, вкрай важливо тримати в голові звідки і як пішло це слово і з якими політичними рухами воно першочергово асоціювалося.

1.2 Популізм як тонка ідеологія та популістські установки.

Розпочати висвітлення теоретичних підходів для осмислення та аналізу явища популізму хотілося б з концепції популізму як тонкої ідеології, яке розвивали та розвивають багато політологів з усього світу.

Підґрунтям даної концепції є морфологічний підхід до вивчення ідеологій, основоположником якого є британський політолог Майкл Фріден¹². У рамках

¹⁰ Мюллер Я. В. Указ. соч. С. 117

¹¹ Там же. С. 115-124

¹² Freedon M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. Oxford: Clarendon Press, 1996. – 608 p.

даного підходу ідеологія трактується як особливий спосіб сприйняття явищ соціального світу та дій у ньому. Ідеологія розглядається як певний фрейм, когнітивна рамка, яка визначає особливості інтерпретації тих чи інших подій політичними акторами. Головний акцент цей підхід приділяє «морфології ідеології» - те, яким чином розрізнені концепти (такі як свобода, справедливість, зростання і тд) утворюють між собою зв'язки, яким чином вони співвідносяться між собою. Саме особлива логіка організації зв'язків між ключовими концептами створює особливу ідеологічну когнітивну рамку. У кожній ідеології є ядро – з'єднання ключових понять, суміжні поняття та периферія – концепти логічно пов'язані з ядром та суміжним сектором, втім менш міцними зв'язками. По мірі зміни суспільно-політичної кон'юнктури ідеології намагаються пристосуватися до нових умов, що призводить до трансформації периферійних та суміжних понять з метою підтримання актуальності ідеології¹³.

Популізм як тонку ідеологію описав та окреслив у своїх роботах політолог Бен Стенлі¹⁴. Він в першу чергу розмежовує поняття тонких та повних/товстих ідеологій, базуючи свій підхід на морфологічному аналізі ідеологій Фрідена. Повні ідеології мають такий набір базових, суміжних та периферійних понять, який дозволяє їм самостійно описати навколишню соціальну реальність та запропонувати комплексний набір політик (у сенсі policy) для бажаної трансформації суспільного ладу. Повними є три класичні ідеології: лібералізм, консерватизм та соціалізм. В той же час, тонкі ідеології мають своє унікальне ядро та набір суміжних концептів, яких втім недостатньо для вичерпних відповідей на всі запитання суспільно-політичного життя. Тому, аби «явитися на світ» у формі політичної партії чи якогось політичного руху тонкі ідеології мають залучати поняття та концепти повних ідеологій.¹⁵

¹³ Stenli B. The thin ideology of populism, Journal of Political Ideologies – 2008, № 13:1, P. 98-100

¹⁴ Так само.

¹⁵ Так само. P.-99.

Як влучно відмічає Стенлі популізм не має своїх універсальних текстів, маніфестів чи мислителів (як наприклад Локк у лібералів чи Маркс у соціалістів), тому вловити його конкретну суть у певному політичному змісті це початково неправильний підхід до питання. Популізм у концепції Стенлі стає популізмом завдяки тим унікальним зв'язкам, які формують ключові поняття цієї ідеології. Стенлі описує ядро популізму через чотири взаємопов'язані ідеї: 1) існування двох гомогенних груп: «еліти» та «народ» 2) постійна, навіть не побоїмося цього слова екзистенційна, ворожнеча між цими двома групами 3) позитивна оцінка «народу», наділення його чеснотами, та негативна оцінка «еліт», які виступають як втілення усіх мислимих та немислимих пороків 4) поняття народного суверенітету, влада має належати народу та здійснювати в його інтересах¹⁶. Останнє є до речі «несущою стіною» ідеї демократії як такої, що дійсно підтверджує глибинний зв'язок між демократією та популізмом, який відмічають політологи¹⁷.

Розвиваючи концепцію тонкої сутності популізму, втім зміщуючи акцент на фрейми та сприйняття, розглядають цю ідеологію Хокінс К., Кальтвассер К. та Андреадіс І.¹⁸. У рамках свого дослідження вони прагнули дізнатися чи пояснює популізм сам по собі (як особлива система ідей) голосування за популістів чи це пов'язано з певними зовнішніми факторами. Порівнюючи кейси Чилі та Греції автори дійшли висновку, що популізм набуває політичного представництва лише за сприятливих соціально-політичних умов. В подальших розділах ми докладніше зупинимося на цих прикладах, спробуючи проаналізувати наскільки вдало вони описують прояви популізму в українському контексті. Втім, якщо коротко, популізм активізується як певна установка/відношення (attitudes), коли невдачі демократичного правління

¹⁶ Stenli B. Op. cit. P.- 102-103.

¹⁷ Гомза І. Світло й тінь популізму. Чого більше від популістів – загроз чи можливостей [Електронний ресурс] / Іван Гомза // VoxUkraine. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://voxukraine.org/svitlo-j-tin-populizmu-chogo-bilshe-vid-populistikiv-zagroz-chi-mozhливостей/>.

¹⁸ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. The Activation of Populist Attitudes. Government and Opposition - 2020, №55. P.- 283- 307.

можна трактувати як свідому поведінку еліт¹⁹. Погіршення загальної суспільно-політичної ситуації має дати привід для звинувачення еліт в змові, і коли подібні установки активуються у багатьох людей – популісти починають отримувати електоральні успіхи. Основними суспільними явищами, які можуть призвести до такого варіанту розвитку подій є : 1) чисельні корупційні скандали 2) «несприйняття» політичним класом потреб свого електору, порушення зв'язку між виборцями та їх представниками 3) соціально-економічні негаразди²⁰.

Продовжуючи лінію роздумів закладену цими дослідниками, цікаве визначення популізму дає український політолог Іван Гомза: «Популізм ... -це ідейне та організаційне вираження інтенсифікації відчуття розриву між політичним класом і населенням. Коли населенню здається, що поведінка і політика еліт протилежна інтересам і цінностям народу, зростає попит на популістські ідеї»²¹.

1.3 Популізм як антиплюральный моралістичний спосіб сприйняття політики.

Свій оригінальний підхід до популізму пропонує американо-німецький політолог Ян-Вернер Мюллер, який фокусується на питанні політичного представництва. Згідно його ідей, популізм можна охарактеризувати як претензію, яку висловлюють політики чи певні соціальні групи, на «правильне» представлення «правильного» народу²². Цей підхід не є кардинально відмінним від теорії популізму як тонкої ідеології, втім Мюллер додає свої особливі акценти, звужуючі значення самого терміну. Важливими залишаються антиелітизм, протистояння еліт та народу, апеляція до ідей народного суверенітету, проте їх самих на думку Мюллера недостатньо, аби назвати рух

¹⁹ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. . Op. cit. P.-286.

²⁰ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. . Op. cit. P.-285-286.

²¹ Гомза І. Популізм і страх занепаду спільноти: взаємна інтенсифікація під час політичних криз / Гомза І. // Популізм і громадянське суспільство: межі перетину. Тези виступів наукової конференції (24 берез. 2019 р.) / [за заг. ред. Л. Й. Зубрицької]. – [Київ - НАУКМА] С. -14

²² Muller J-W. The rise and rise of Populism? // [Електронний ресурс.]- OpenMind BBVA -Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-rise-and-rise-of-populism/>

популістських (до речі «оригінальних» американських фермерів популістів кінця XIX століття автор не вважає реальними популістами, оскільки вони не претендували на представництво всього «правильного» народу). Популізм як феномен стає можливим лише у представницькій демократії, з її особливою логікою делегування прав народним обранцям. Тому Мюллер заперечує, що популізм існував у часи Давньої Греції, оскільки тоді не існувало представництва у модерному розумінні цього слова, а народні збори скликалися регулярно і кожен там представляв безпосередньо себе (хоча з цією тезою Мюллера можна посперечатися навіть в рамках його теорії, оскільки демагоги могли узурпувати владу та позбавити збори реальної самостійності і таким чином проголосити себе одноосібним представником народу)²³.

Популізм таким чином виступає як «вроджена хвороба» представницької демократії, яка загострюється у певні історичні моменти, коли хтось з політиків набирає достатньо ваги, аби говорити від імені «правильного/істинного народу», як наприклад американський президент Дональд Трамп претендував правити в інтересах «істинних американців». Ключовим моментом такого типу популізму стає його ексклюзивність, оскільки він прагне виключити цілі соціальні групи з політичних процесів засуджуючи їхню інакшість та відмінність від уявного образу «істинного народу», який при цьому наділяється усіма можливими позитивними рисами: трудолюбством, простотою, моральністю, справедливістю²⁴. Популістами, за такого підходу, можна впевнено назвати нацистів у Німеччині часів Веймарської Республіки, які апелювали до наділеної чеснотами істинної німецької нації – білих арійців, яким було призначено бути володарями світу, при цьому у всіх бідах «Великої Німеччини» були винні зрадники в елітах та євреї, з їхньою «всесвітньою змовою».

Відштовхуючих від ідеї «правильного» представництва Мюллер визначає, що одну характерну рису популізму – це антиплюралізм. Ліберальна демократія

²³ Мюллер Я. В. Указ. соч. С.-131

²⁴ Мюллер Я. В. Указ. соч. С. 38-42.

неможлива без плюралізму – визнання права на різні думки та можливість різного вибору на їх основі. Популісти ж абсолютизують ідеї народного суверенітету і заявляють, що саме вони і лише вони знають, що дійсно необхідно «правильному» народу, тому будь-які дискусії, обговорення та полеміка – це уловки клептократів та їх посіпак, метою яких є задурювання «народу». У цьому ключі Мюллер наводить цікавий приклад, коли Віктор Орбан відмовився від участі у передвиборчих дебатах присвячених економічних проблемам, аргументуючи це тим, що коли на дорогу впало дерево, його треба просто взяти і прибрати, а не розводити теревені і якісь дискусії як саме це зробити²⁵. Популісти намагаються подати усі політичні процеси через таку спрощену призму, в якій інтереси «народу» і спосіб їх реалізації є настільки ж очевидними як потреба прибрати дерево з дороги.

Останнім важливим аспектом у теорії популізму Мюллера, на який ми хотіли б звернути увагу – це глибинна авторитарність популізму²⁶. На перший погляд популісти апелюють до волі народу, вказують іншим політикам на потребу чути простих людей. Втім, як уже було згадано вище, «правильне» представництво не потребує додаткових порад чи критики, а тим паче обмежень у вигляді системи стримувань та противаг. Тому, приходячи до влади популісти починають концентрувати в своїх руках все ширший вплив та руйнувати демократичні інститути, що лише обмежують реалізацію «волі істинного народу», який чує та розуміє лише популіст. У цьому ключі автор наводить приклад Уго Чавеса, який «захищаючи» «простий народ» фактично піддав ерозії демократію у Венесуелі²⁷. Влада після смерті Чавеса перейшла до його наступника Ніколаса Мадуро, а спроби змінити владу через вибори та протести зазнали невдачі, станом на 2021 рік Freedom House класифікував Венесуелу як невідільну країну (14 зі 100 за рівнем прав і свобод)²⁸. Чи візьмемо

²⁵ Мюллер Я. В. Указ. соч. С. 46.

²⁶ Muller I. W. Op. cit.

²⁷ Мюллер Я. В. Указ. соч. С. 65-92.

²⁸ Freedom in the World 2021 Democracy under Siege [Електронний ресурс] // Freedom House. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege>.

інший, більш географічно близький, приклад – Білорусь. Президентом цієї держави у 1994-му році став політик, який активно використовував образ колгоспного господарника близького до простого народу, окрім того він йшов на виборах під гаслами боротьби з корупцією та зловживаннями з боку можновладців²⁹. Цього політика звать Олександр Григорович Лукашенко і вже майже 28 років він тримає нещасну Білорусь у «йожових рукавицях», з яких та, попри відчайдушні спроби, так і не може вирватися.

1.4 Популізм як особливий спосіб артикуляції політичного.

Скільки на світі політологів – стільки і різних концепцій популізму. Цьому можна було б присвятити окрему дипломну роботу, втім у рамках нашого дослідження ми наведемо ще один потенційно корисний для наукового аналізу підхід і на цьому завершимо теоретичний розділ. Аргентинський політолог Ернесто Лаклау у своїй книжці «On populist reason»³⁰ та інших працях присвячених даній темі викладає своє оригінальне розуміння явища популізму. Головною ідеєю Лаклау є те, що популізм – це виключно особлива форма вираження політичних вимог (він використовує термін артикуляція), безвідносно до їхнього змісту. Окреслювати популізм як ідеологію нахштаут лібералізму чи соціалізму – неможливе завдання, оскільки «чистого популізму» не існує.³¹ Ця теза споріднює ідеї Стенлі, який пише про відмінність між повними та тонкими ідеологіями, втім, згідно Лаклау, популізм навряд можна назвати ідеологією взагалі.

Розкриваючи суть популізму за Лаклау, необхідно зрозуміти, що він вкладає в ключові терміни і який між ними зв'язок. Вже згадана вище артикуляція – це спосіб в який певні соціальні групи проговорюють свої потреби, яким чином і в «якому тоні» вони висувають свої вимоги. Вимоги (demands), інша важлива категорія у Лаклау – це базова одиниця аналізу зв'язку між представниками

²⁹ Диктаторы. Александр Лукашенко. [Електронний ресурс] // 24 Канал. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: www.youtube.com/watch?v=VQdxJNdRtuY.

³⁰ Laclay E. On Populist Reason / Ernesto Laclay. – London. New York: Verso, 2005. – 276 p.

³¹ Лаклау Э. Указ. соч. С. – 54-55.

влади та населенням³². Особливістю вимоги є те, що в основі її лежить потреба/інтерес, яку соціальна група (наприклад мешканці якогось села) не можуть задовольнити самостійно, необхідна підтримка і допомога відповідних органів державної влади. Артикуляція вимог може слідувати двома шляхами, які виражають зв'язок між вимогами різних соціальних груп та їх відношенням один до одного³³:

- 1) згідно логіки розрізнення, коли кожна вимога є ділом лише між відповідною соціальною групою та владними інстанціями, при цьому рішення останньої, якими б вони не були не піддаються сумнівам з боку інших соціальних груп.
- 2) згідно логіки еквіваленції, коли кількість невиконаних вимог досягає критичної межі і соціальні групи солідаризуються. Чим більш поширеною стає логіка еквіваленції тим потужнішим стає популізм як радикальне розмежування між невдоволеними, які подають себе як «народ», і представниками влади, які розуміються як зловживаючі своєю владою «еліти».

Проілюструємо це на простенькому прикладі. Наша держава – це столиця і три містечка (ну і звичайно органи державної влади). Столиця живе нормальним життям, сміття вивозиться, каналізація працює, економіка процвітає, жителі міста усім задоволені, їхні вимоги виконуються. А є ще три містечка, до одного ніяк не проведуть нормальну дорогу, в іншому вже десять років ремонтують згорілий аеропорт (гроші дербаняються на постійних проектах реставрації), а в третьому стоїть завод (державної форми власності), який не може нормально працювати, оскільки держава не проводить закупівлі необхідного обладнання. Розуміючи, що їхні вимоги не виконуються через бездіяльність представників влади, жителі містечок дивляться на свої потреби у руслі логіки еквіваленції і спільним фронтом виступають проти діючого уряду. Таким чином

³² Лаклау Э. Указ. соч. С. – 56-57.

³³ Там же. С. – 57-59.

конструюється «народ», яким виступають невдоволені жителі містечок, і «еліти», якими є представники влади і що не малоімовірно «столичні», оскільки вони загалом в шоколаді і владою задоволені. Рух жителів містечок за перерозподіл ресурсів та кардинальну трансформацію системи державного управління (наприклад, децентралізація чи федералізація+квотування місць у уряді для представників містечок) буде за Лаклау класичним популістським рухом, оскільки окреслює характерних суб'єктів і до того ж виступає за радикальну перебудову інституційної структури держави. Ланцюг еквіваленції, зведені разом вимоги жителів містечок, об'єднується за рахунок «пустих знаків» (empty signifiers)³⁴ – розпливчатих символів, які допомагають перетворити гетерогенну реальність у гомогенний ланцюг еквіваленції³⁵. Наприклад у нашому уявному випадку це міг би стати образ зруйнованого аеропорту як символ занедбаного майбутнього містечок, чи образ робітника з провінції, який трудиться у поті чола свого, в той час як еліти та «столичні» «жиріють» за його рахунок. Ключовим у появі популістичного руху є те, яка логіка в результаті перемаже, чи зможуть гетерогенні усвідомити себе, як «народ», який має спільні претензії до «влади», чи вони так і не об'єднуються через поширеність логіки розрізнення.

Концепція Лаклау фактично робить популізм «серцевиною» політики. Простір можливих вимог задоволення потреб розміщується між двома полюсами: «чистим інституціоналізмом», коли потреби мають бути задоволені виключно у рамках системи без найменших трансформацій, і «чистим популізмом», який на 100% заперечує наявну інституційну структуру і висуває пропозицію радикального оновлення. В політичному житті неможливо знайти абсолютних інституціоналістів чи абсолютних популістів, в реальності існує складна діалектика між цими двома полюсами. Таким чином, без популізму – як протесту відносно наявної моделі і способів управління неможлива і політика, як складний процес узгодження різнонаправлених та різноманітних

³⁴ Laclay E. Op. cit. P- 69-72.

³⁵ Лаклау Е. Указ. соч. С. 59 – 64.

колективних і індивідуальних волей людей. Без полюсу популізму суспільно-політичне життя буде зведеним до чистого адміністрування базованого на принципах технократії³⁶.

Перелічені вище теоретичні підходи задають цікаву дослідницьку рамку для осмислення явища популізму у політичному житті. Концепції сходяться на «складній» природі популізму, який неможна розглядати як якусь чітку ідеологію. Характерним для популізму виступає спрощення суспільно-політичної реальності, зведення її до протистояння еліт та народу. Втім, дослідники різняться на трактуванні ролі популізму у житті суспільства. Виразно негативно оцінює це явище Мюллер, визначаючи популізм як потенційно авторитарний та ексклюзивний підхід до політики. В той же час, концепції тонкої ідеології та особливого способу артикуляції політичного радше утримують нейтралітет. Вони описують популізм як специфічну форму, яка може призвести як до позитивних, так і негативних зрушень, стати риторикою майбутнього диктатора, або ж, через спрощення та солідарність, уможливити спільну дію, яка призведе до оновлення та встановлення кращого порядку.

Така відмінність підходів, разом з різноманітними прикладами, які наводять у своїх працях дослідники, дає нам можливість краще осмислити популізм в українському контексті, висвітлити гроно причин його поширення, розмежувати окремі прояви, поглянути на різні аспекти цього явища, концептуалізувати його характерні особливості.

³⁶ Лаклау Е. Указ. соч. С. 64– 68.

РОЗДІЛ II ПЕРЕДУМОВИ ПОШИРЕННЯ ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНІ

2.1 Загальний контекст актуалізації популістських установок.

У рамках цього розділу ми хотіли б розглянути різноманітні фактори політичного життя та соціально важливі явища, які потенційно могли слугувати причинами поширення популізму в українській політиці. Проте, перш ніж погрузитися безпосередньо в український контекст, необхідно глибше розкрити тему популістських установок та їх активації, оскільки у I розділі були дані лише основні підходи до популізму як такого.

Концепцію популістських установок/ставлень (attitudes) у суспільстві розвивали вже вище згадані науковці: Кірк Хавкіс, Крістобаль Кальтвассер та Іоанніс Андреадіс³⁷. Пропонуючи свою власну оригінальну теорію голосування за популістів, автори виокремлюють фактори суспільно-політичного життя сприятливі для поширення популістських ідей та поглядів у соціумі.

Популістські установки дослідники розуміють наступним чином – це набір уявлень та переконань, що трактують політики у маніхейських термінах протистояння добродесного народу та корумпованих еліт³⁸. Ключовою ідеєю авторів є виокремлення двох крайніх станів існування цих установок: «сплячий» та «активний» режими, перехід від одного стану до іншого залежить від суспільно-політичних умов, якщо узагальнити – популізм активується контекстом. Емоції гніву та невдоволення «елітами» пробуджують популістські установки. У I розділі було коротко наведено ключові фактори, які сприяють активації популістських установок, втім розглянемо їх детальніше³⁹:

- 1) *Невдачі демократичного врядування, які можна трактувати як змову еліт.* Цей фактор автори називають ключовим, оскільки його реалізація б'є в «саме серце» ліберально-демократичного ладу – легітимність обраних представників перед народом. В такому випадку популізм, в

³⁷ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. . Op. cit.

³⁸ Цит. за Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. Op. cit. P.284-285.

³⁹ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. Op. cit. P. 285-286.

очах його прихильників та апологетів, стає логічною відповіддю на загрози, з якими стикається спільнота.

- 2) *Системна корупція*. Корупційні скандали, які набули публічного розголосу піддають сумніву право політиків на владу, як пишуть автори, населення у таких умовах відчуває, що «моральні основи» демократичного ладу перебувають під небезпекою⁴⁰.
- 3) *«Несприйняття» (unresponsiveness) політичним класом потреб населення*. Якщо люди бачать, що голосування за політиків та їх обрання не конвертуються у реальні програми політик (у сенсі policy), якщо «зміна обличь» не призводить до «зміни системи», то виборці стають більш схильними з недовірою ставитися до всього політичного класу загалом.
- 4) *Соціально-економічна ситуація*. Посилаючись на роботи інших дослідників, автори наводять цікаве (і насправді очікуване) спостереження – популісти перемагають вибори з більшою вірогідністю у країнах, що розвиваються, в той час, як у розвинених країнах популісти можуть отримувати підтримку, особливо у контексті загострення криз (наприклад мігрантської кризи у ЄС), проте їхня роль не буде виходити за межі «третьох партій».

Для перевірки своєї гіпотези автори обрали приклади Чилі та Греції, які мали подібні рівні економічного розвитку та демократичного політичного досвіду. Втім, відмінні події новітньої політичної історії призвели до різних результатів поширення популізму. Після переходу від авторитарного правління режиму Аугусто Піночета Чилі перейшло до демократичних принципів організації влади, крім того була проведена економічна модернізація (в часи правління Піночета)⁴¹, в країні були введені соціальні гарантії та знижено рівень бідності, політичний простір структурували інституціоналізовані партії. І хоча у Чилі

⁴⁰ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. Op. cit. P.- 286.

⁴¹Huneus C. «Technocrats and Politicians in an Authoritarian Regime. The 'ODEPLAN Boys' and the 'Gremialists' in Pinochet's Chile» // Journal of Latin American Studies. – Vol. 32. – No. 2. – May, 2000. – P. 461-501

президентська форма правління (яка вважається більш сприятливою для одноосібного та популістичного керування), тут тим не менш рівень поширення популістських установок був низьким. В той же час Греція дуже сильно постраждала від економічної кризи 2008-го року, уряд під тиском МВФ та органів ЄС провів програму важких фіскальних реформ, окрім того дві ключові політичні партії (ліво та право центристи) були замішані у корупційних скандалах та патрон-клієнтських практиках. Все це разом, на фоні соціально-економічних негараздів, призвело до активації популістських установок у населення і, як результат, до електорального успіху політичних сил популістичного спрямування (хоча Греція – парламентська демократія, яка вважається менш сприятливою для політиків антиелітистського та антиінституційного спрямування). Таким чином, у 2015-му році у країні Платона та Арістотеля склалася комічна ситуація, коли коаліцію в парламенті утворили популісти ультраліві (СІРІЗА) та популісти праві (Незалежні греки)⁴².

2.2 Пострадянський неопатримоніалізм.

Неопатримоніалізм – це особливий тип владних відносин, який дослідники почали виокремлювати у сучасному світі розвиваючи ідеї М. Вебера стосовно традиційних типів панування. Якщо коротко, неопатримоніалізм – це патримоніальна політика та соціальна практика у нових умовах. Сам патримоніалізм розумівся Вебером як: «правління, що розглядає управлінські повноваження з відповідними економічними правами, в якості приватним шляхом апрорійованих (привласнених) економічних можливостей»; «також це стосується військової та судової влади, що надає правителю вищій становий статус»⁴³. Для цього типу панування визначальним є можливість використання повноважень для задоволення особистих потреб та як засіб збагачення і матеріального забезпечення.

⁴² Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. . Op. cit. P.- 287-288.

⁴³ Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии. Том I. М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. С. 274.

Теорію неопатримоніалізму використовують для аналізу політичних трансформацій у багатьох регіонах світу, де можна зустріти поєднання сучасних інститутів та «традиційних» політичних практик: Африці, країнах Латинської Америки та пострадянського простору. В контексті дослідження України нас найбільше цікавить саме остання група країн та автори, які їх досліджували. Концепцію пострадянського неопатримоніалізму активно розвиває американський політолог Гейл Г. Однак, треба зазначити, що сам Гейл надає перевагу термінам «патрональна політика» та «патроналізм»⁴⁴. В той же час дослідники з пострадянського простору, наприклад український політолог Фісун О., використовують в тих же сенсах саме термін неопатримоніалізм. Близькість підходів Гейла та Фісуна стає зрозумілою, коли ми виділяємо ключові характеристики неопатримоніалізму/патрональної політики на основі праць цих дослідників:

- 1) *Клієнтилізм*. Поширеною є практика патрон-клієнтських відносин, коли актори, наділені більшою владою та повноваженнями, надають підтримку та ресурси своїм клієнтам, в обмін на послуги та лояльність з боку останніх⁴⁵. Для Г. Гейла клієнтилізм – це спосіб організації економічної та політичної діяльності навколо персоналізованого обміну (наприклад гроші в обмін на електоральну підтримку), а не якихось абстрактних принципів (наприклад ідеології)⁴⁶.
- 2) Похідним від клієнтилізму є організація суспільно-політичного життя навколо *патрон-клієнтських мереж (кланів)*. Політика стає протистоянням між різноманітними патрон-клієнтськими мережами за контроль над ключовими посадами та ресурсами⁴⁷. Якщо одному клану/ПКМ вдається консолідувати в своїх руках усю повноту влади та інкорпорувати інші ПКМ, то виникає авторитарний неопатримоніалізм,

⁴⁴ Hale H. *Patronal politics : Eurasian regime dynamics in comparative perspective*. Cambridge University Press, 2014. – 538 p.

⁴⁵ Фісун А. Постсоветские неопатримониальные режимы . Отечественные записки. – Т. 39. – № 6. – С. 13-14.

⁴⁶ Hale H. Two decades of post-Soviet regime dynamics. *Demokratizatsiya*, vol. 20, no. 2, 2012. p. 72.

⁴⁷ Hale H. *Patronal politics : Eurasian regime dynamics in comparative perspective*. Cambridge University Press, 2014. p. 20-22.

якщо ж «гегемона» немає, то між ПКМ зберігається конкуренція (т.з. неопатримоніальна демократія)⁴⁸.

3) *Корупція*. Класичним є визначення корупції як використання службових повноважень/можливостей в особистих, корисливих цілях⁴⁹. Якщо пригадати визначення, яке М. Вебер давав патримоніальній політиці, то стає зрозуміло, що корупція є її логічною складовою. На думку Г. Гейла корупція стає одним із ключових принципів організації системи влади загалом⁵⁰. Корупційна рента стає одним із важливих інструментів здобуття лояльності з боку клієнтів. Як пише О. Фісун, політична конкуренція у неопатримоніальній демократії (так він описав політичний режим в Україні у 2016 році) може приймати форму боротьби за корупційні можливості та їх перерозподіл між ключовими політичними силами⁵¹.

Неопатримоніальні практики впроваджують у суспільному житті відразу два фактори, які сприяють поширенню популістських установок серед населення.

Перший – це корупція, яка поширюється по всьому суспільству, іноді до таких масштабів, що для отримання гарантованої законом послуги громадянин має дати хабара⁵². В українському політичному дискурсі завжди виринали питання корумпованості політиків та державного апарату.

Звинувачення у корупції лунали на адресу усіх крупних політичних акторів України і вже ніби стали частиною політичної культури: «хрещений батько української корупції» Леонід Кучма, легендарне «ці руки нічого не крали» та «любі друзі» Віктора Ющенка, «газова королева» Юлія Тимошенко,

⁴⁸ Фісун А. Постсоветские неопатримониальные режимы . Отечественные записки. – Т. 39. – № 6. С.23-27

⁴⁹ Закон України «Про запобігання корупції». Редакція станом на 07.05.2022 [Електронне джерело]. Режим доступу до ресурсу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. Розділ І. Стаття 1.

⁵⁰ Hale Н. Patronal politics : Eurasian regime dynamics in comparative perspective. Cambridge University Press, 2014. р. 19-20.

⁵¹ Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. Агора 17, 2016 р. С. 11.

⁵² Hale Н. Patronal politics : Eurasian regime dynamics in comparative perspective. Cambridge University Press, 2014. р. 19-20

«золоті батони» Віктора Януковича, скандали з оборонними закупівлями навколо Петра Порошенка та його оточення, звинувачення у розтраті державних коштів у ході «Великого Будівництва», ініційованого Володимиром Зеленським. Про актуальність проблеми свідчать дані Transparency International станом на 2013 рік – 25 балів і 144 місце з 177 держав⁵³, станом на 2021 – 32 бали і 122 місце з 180 у світі⁵⁴. Дійсно, ситуація змінилася після перемоги Євромайдану та проведення антикорупційної реформи, яка втім так і реалізована до кінця. Окремо варто звернути увагу на одіозне рішення Конституційного Суду України від 27.10.2022, яким було скасовано важливі елементи антикорупційного законодавства. Показовим у цій ситуації є те, що судді фактично використали власні повноваження для задоволення своїх егоїстичних інтересів (багато суддів за даними журналістських розслідувань мали незадекларовані доходи та майно)⁵⁵. Такі дії одного з ключових органів ліберально-демократичного устрою цілком логічно підривають довіру до органів державної влади та підживлюють антиінституційні настрої населення, а саме антиінституційність є визначальною характеристикою популізму за Лаклау⁵⁶.

Тут доречно пригадати приклад Греції. Після встановлення демократичного ладу у 1974 році встановилася «класична» для демократій західного зразку модель – двопартійна система, де ліво та правоцентристи постійно конкурували за владу. Кірк Хавкіс, Крістобаль Кальтвассер та Іоанніс Андреадіс, аналізуючи сплеск популізму у Греції, пишуть, що однією з

⁵³ Індекс сприйняття корупції - 2013 [Електронний ресурс] // Transparency International Ukraine. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2013/>.

⁵⁴ Індекс сприйняття корупції - 2021 [Електронний ресурс] // Transparency International Ukraine. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://cpi.ti-ukraine.org/>

⁵⁵ Лукашова С. Недоторканні. Розбираємо біографії та рішення суддів Конституційного Суду. [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/11/3/7272155/>

⁵⁶ Лаклау Э. Указ. соч. С.-67

ключових причин втрати двома головними політичними партіями підтримки були корупційні скандали та патрон-клієнтські практики.⁵⁷

Другий фактор, який приходить вслід за неопатримоніалізмом – «несприйняття» політичним класом потреб населення. Політичні партії тут не виступають повноцінно як представники певних соціальних груп, їх інтересів та цінностей, а радше у якості в політичних проєктів, ціллю яких є здобуття влади та доступу до суспільних ресурсів⁵⁸. Через відсутність чітких ідеологічних та ціннісних принципів партії виходять дуже персоналізованими. Показовим в українському контексті є постійне переформатування парламентських фракцій. Якщо порівняти склад ВРУ VII⁵⁹ та IX⁶⁰ скликань, то ми побачимо, що за 7 років (2012 і 2019) лише одна політична партія була представлена в обох скликаннях – Батьківщина Юлії Тимошенко (теж до речі персоналізована партія), що свідчить про відсутність інституціоналізованої партійної системи в Україні за 30 років її демократичного розвитку (с 90-х взагалі жодна партія не дожила до наших днів). Таким чином виборці відчують слабкий зв'язок між голосуванням за певну політичну силу та реальними результатами у програмі політик (у сенсі policy), відповідальність розмивається, оскільки нові партії на кожних нових виборах – це чергове переформатування старих політиків під новими назвами. Виключенням став феномен Володимира Зеленського та його партії «Слуга Народу», які активно використовували політичну риторику у дусі «кінець епохи бідності» та «весна прийде – саджати будемо». Їх електоральний успіх багато в чому став вираженням запиту на оновлення політичного класу, у підґрунті якого лежали активовані популістські установки населення.

⁵⁷ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. Op. cit. P- 288.

⁵⁸ Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы. Отечественные записки. – Т. 39. – № 6. С.20-23

⁵⁹ Выборы-2012. Результаты голосования [Электронный ресурс] // Українська правда. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/29/6975859/>.

⁶⁰ Выборы до Верховной Рады Украины 2019. Результаты подсчета голосов [Электронный ресурс] // Українська правда. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/21/7221526/>.

2.3 Соціально-економічні трансформації.

Окрему вагу слід звернути на явища в економічному житті та соціальній сфері. Поглянемо трошки вглиб історії. Економіка Радянського Союзу базувалася на планових принципах, що з одного боку дозволяло гарантувати базове задоволення матеріальних потреб та працевлаштування для всього населення та реалізовувати швидкі мобілізаційні проекти. Втім, в довгостроковій перспективі така економічна модель обмежувала можливості кардинальної зміни особистого матеріального стану за рахунок власної ініціативи, а також не могла надати доступ до споживання широкого спектру товарів та послуг (якщо звичайно ви не мали блату).

Після розвалу СРСР та розбудови економіки України на принципах вільного ринку на заміну широким державним гарантіям, та не менш широкому державному регулюванню, прийшли приватна ініціатива та кардинальне скорочення ролі держави в економічному житті. Підвищення рівню безробіття, втрата частини соціальних гарантій та зменшення видатків на соціальну сферу (зокрема охорону здоров'я та освіту) вплинули на настрої електорату (звідси і ростуть ноги у чисельних обіцянок про зниження тарифів, підвищення пенсій та зарплат, особливо вчителям і лікарям). Якщо ми візьмемо відносно свіжі данні соціологічних опитувань за листопад-грудень 2021-го року, то побачимо, що серед п'яти ключових проблем три стосуються соціально-економічної сфери: підвищення тарифів – 65%, низький рівень зарплат та пенсій – 61%, підвищення цін на основні товари – 54% (на першому місці був військовий конфлікт на Донбасі – 66%, а п'ятірку замикала проблема корупції в судах, поліції та прокуратурі – 30%, яка також є дотичною до питань популістських установок).⁶¹ Дані за листопад 2018 року (за півроку до президентських виборів) давали подібну динаміку ключових проблем для громадян України: на

⁶¹ Оцінка громадянами ситуації та процесів, що відбуваються в країні. Ставлення до вступу до Європейського союзу та НАТО (листопад–грудень 2021р.) [Електронний ресурс] //– Центр Разумкова - 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protseviv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r>

загальнонаціональному рівні ключовими проблемами назвали військовий конфлікт на Донбасі (66%) та корупцію у владі (43%), на особистісному підвищення тарифів на комунальні послуги (59%), низькі пенсії та зарплати (52%), а також зростання цін на основні товари (42%)⁶². Ці проблемні питання, як ми висвітливо нижче у третьому розділі, стали одними з ключових тем повідомлень кандидатів у президенти, зокрема і в популістській подачі.

Експерти Вокс Юкрейн наводять цінні для нас статистичні дані – можна побачити, що в Україні відбулися декілька хвиль економічних криз: у першій половині 90-х, у 2008-2009 роках та у 2014-2015 (що важливо в контексті вивчення популізму - усі три хвилі криз відбувалися після політичних змін спрямованих на демократизацію). Темпи зростання ВВП є доволі низькими у порівнянні з іншими країнами, станом на 2016 рік паритет купівельної за ВВП виріс на 30%, в той час як у сусідній Польщі той же показник за це час зріс у 4.7 рази.⁶³ Якщо продовжувати порівняння з Польщею, то за посткомуністичні роки ВВП цієї країни лише зростало і за оцінками економістів, аби наздогнати ВВП Польщі Україні необхідно зростати на 10% щорічно протягом 13 років (дані станом на 2019 рік, звичайно наслідки війни внесуть свої кардинальні зміни у ситуацію)⁶⁴

Подібний стан речей зробив загалом очікуваним те, що на кожних виборах в Україні починаючи з 1991-го року політики вдавалися до обіцянок пов'язаних з гарантуванням покращення економічного становища та соціальної сфери, найсвіжіші з них за 2019 рік : знизити ціну на газ у 2 рази (Ю. Тимошенко), знизити ціну на газ у 4 рази (С. Каплін), завершити «епоху зубожіння» (В.

⁶² Моніторинг електоральних настроїв українців (2 листопада 2018р.) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/monitoring-elektoralnykh-nastroiv-ukraintsiv-2-lystopada-2018r>.

⁶³ УРСР vs Україна: в якій країні краще жити, або 26 цифр про головне. [Електронний ресурс] // VoxUkraine. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://voxukraine.org/cards/26-indexes/index.html>.

⁶⁴ Від соціалізму до заможної країни: 16 графіків про економіку Польщі. [Електронний ресурс] // BusinessViews. – 2019. Режим доступу до ресурсу: <https://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ekonomika-polschi-1930/>

Зеленський), провести «прорив в економіці», залучити мільярди інвестицій (П. Порошенко)⁶⁵.

Таким чином, можна побачити, що з початку демократичного розвитку України зміни в соціальній та економічній сферах не набули бажаної позитивної динаміки для частини населення: збільшився рівень безробіття⁶⁶, були обмежені соціальні гарантії радянської епохи, крім того рівень зростання ВВП не виявився достатнім для того, щоб наздогнати за рівнем життя Західну Європу і зараз Україна вважається однією з бідніших країн Європи (однак тут варто враховувати значні обсяги тіньової економіки, без чого ми отримуємо дещо спотворену картину), якій потрібні десятки років, для того щоб наздогнати Польщу (з якою Україна була приблизно на одному рівні в епоху руйнації соціалістичного табору)⁶⁷. Ці фактори, особливо у випадку зосередження уваги саме на них, без врахування позитивних змін, можуть сприяти поширенню популістських установок серед частини населення на основі невдоволення соціально-економічною ситуацією у країні.

2.4 Особливості політичного режиму.

Трансформації у політичній сфері дали підстави для активації популістських установок на основі *невдач демократичного урядування, яке можна було пов'язати зі змовою еліт*, саме цей фактор Хокінс К., Кальтвассер К. та Андреадіс І. називають ключовим для активації популістських установок.⁶⁸ З одного боку цьому сприяли перетворення політичного режиму, а з іншого вже згаданий вище пострадянський неопатримоніалізм. Українське суспільство у 1991-му році постало перед завданням побудови демократії у поставторитарних умовах. Були впроваджені конкурентні вибори, плюралізм у політичному житті

⁶⁵ Економічні обіцянки кандидатів: від сталого розвитку до «золотої України». [Електронний ресурс] LB.ua. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:

https://lb.ua/news/2019/03/09/421527_ekonomichni_obitsyanki_kandidativ_vid.html.

⁶⁶ УРСР vs Україна: в якій країні краще жити, або 26 цифр про головне. VoxUkraine. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://voxukraine.org/cards/26-indexes/index.html>.

⁶⁷ Від соціалізму до заможної країни: 16 графіків про економіку Польщі. [Електронний ресурс] // BusinessViews. - <https://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ekonomika-polschi-1930/>

⁶⁸ Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. Op. cit. P. – 286.

та закладено демократичну легітимацію владу (аби влада була законною вона має бути обрана у ході голосування). У державі розбудовувався парламентаризм та запроваджувалися демократичні інститути за західними зразками. Втім, місцева специфіка внесла свої корективи у їх функціонування.

Якщо говорити про політичний режим, то його типізували як гібридний, демократію з прикметниками (електоральна демократія) чи конкурентний авторитаризм через його особливу природу⁶⁹. З одного боку, дійсно влада здобувалася в ході відносно вільних виборів, існувала свобода слова та плюралізм, проте з іншого наявні були значні «недостачі» демократії у вигляді періодичних нападів на свободу слова та громадянські права, підміни незалежності трьох гілок влади президентською вертикаллю⁷⁰.

Пострадянський неопатримоніалізм став одним із тих факторів, чому демократичні інститути не дали «чистого» демократичного результату. Породжувані ним корупційні та патрон-клієнтські практики збільшували зневіру людей у виборах та можливість щось змінити через громадянську участь. Ротація у владних кабінетах та успіхи масштабних акцій політики незгоди, якими були Помаранчева революція 2004 та Євромайдан 2014, вносили певні зміни, однак не вирішували остаточно питання створення правової держави, незалежних судів та ліквідації неопатримоніальних практик в економічному житті та державному апараті.

Додатковим підтвердженням існування розриву між населенням та «елітами» можуть слугувати данні соціологічних опитувань. Це проявляється у кризі довіри до державних інститутів. Якщо ми поглянемо на опитування стосовно довіри до влади за рік до президентських виборів 2018-го року, то побачимо, що переважаюча кількість опитаних не довіряла державному апарату, тобто

⁶⁹ Шипунов Г. Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст. // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Політичні науки. - 2008. - Вип. 3. - С. 89-102.

⁷⁰ Levitsky S. and Way L. A. The rise of competitive authoritarianism. Journal of Democracy Volume 13, Number 2 April 2002. - P. 51- 65.

чиновникам, (85%) та ключовим державним інститутам: Президенту (80%), Уряду (80%), Верховній Раді (85%), Нацбанку (76%), Верховному суду (75%), антикорупційним органам (близько 63%).⁷¹

Таким чином у суспільно-політичному житті України можна спостерігати явища, що сприяють «інтенсифікації відчуття розриву між народом та елітами»⁷² та активації популістських установок, зокрема це: неопатримоніальні практики, корупція, соціально-економічні кризи та негаразди, трансформації політичного режиму. В умовах електоральної конкуренції відповідальність лягає на політичний клас, який обирається на вільних виборах, що в сукупності з вище зазначеними факторами сприяє поширенню ключового для появи популізму переконання – невдачі демократичного управління пов'язані зі змовою еліт.

⁷¹ Довіра громадян України до суспільних інститутів. [Електронний ресурс] Центр Разумкова – 2020. Режим доступу до ресурсу - <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv>

⁷² Гомза І. Популізм і страх занепаду спільноти: взаємна інтенсифікація під час політичних криз // Популізм і громадянське суспільство: межі перетину. Тези виступів наукової конференції (24 берез. 2019 р.) / [за заг. ред. Л. Й. Зубрицької]. – [Київ - НАУКМА] С.-14

РОЗДІЛ ІІІ АРТИКУЛЯЦІЯ ПОПУЛІСТСЬКИХ УСТАНОВОК У ПРОГРАМНИХ ЗАЯВАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ З ПОЗИЦІЇ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ

У цьому розділі ми зв'яжемо разом дві попередні частини роботи (теоретичну і соціально-контекстуальну) і надамо нашому дослідженню цілісності. За допомогою дискурс-аналізу повідомлень окремих політиків ми побачимо, яким чином артикуються суспільні явища описані у ІІ розділі. Таким чином ми зможемо перевірити істинність чи хибність нашої гіпотези, суть якої полягає в наступному: українські виборці схильні підтримувати політиків, які трактують політичну ситуації за допомогою популістських концептів та понять, через активовані соціально-політичним контекстом популістські установки.

Для аналізу ми обрали президентські вибори в Україні 2019-го року, через декілька причин: 1) їхню відносну хронологічну близькість 2) зосередження політичних акторів на загальному, системному трактуванні суспільних явищ (як мінімум з оглядом на попередні п'ять років і перспективою на наступні п'ять), що дає змогу краще розгледіти їхні «ідеологічні», «світоглядні» платформи 3) через важливу роль інституту президента як такого, за рахунок його формального і неформального вимірів в українській політиці та політичній свідомості. З усієї пледи кандидатів (а їх було не багато, не мало - 44 людини) ми виокремили тих, хто набрав більше 5 %, це: Володимир Зеленський (30% - I тур, 72% - II тур) Петро Порошенко (15,95 – I тур, 24,45 % - II тур), Юлія Тимошенко (13,40%), Юрій Бойко (11,67%), Анатолій Гриценко (6,91%), Ігор Смешко (6,04%), Олег Ляшко (5,48%).⁷³

Для того, щоб комплексно охарактеризувати дискурс кожного з них, ми обрали три «тексти»: 1) політична програма 2) інтерв'ю у ході, або напередодні президентської кампанії 3) публічний виступ (це могли бути участь в дебатах або політичних ток-шоу). За допомогою дискурс-аналізу, який базується на

⁷³ Вибори Президента України 31 березня 2019 року. [Електронний ресурс] Сайт ЦВК-2019 – Режим доступу до ресурсу: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-2019.html

ідеях Нормана Феркло,⁷⁴ ми дослідили основні поняття, ідентичності та ідеї, до яких апелюють політики, яким чином вони взаємопов'язані у рамках тексту, і, головне, як проявляються популістські концепти.

3.1 Володимир Зеленський.

1. Артикуляція популістського ядра – інституціоналістський дискурс:

У Володимира Зеленського, переможця минулих президентських виборів та діючого голови держави, можна знайти чимало ідей, які є характерними для ядра популізму. *По-перше, це апеляція до народного суверенітету, який нівелюється владними елітами.* Перший пункт передвиборчої програми носить назву «Народовладдя через референдуми», і в ньому кандидат заявляв, що хоча і Україна виникла як держава завдяки прямому волевиявленню народу через референдум, після цього українці були позбавлені такої «розкоші» - «референдумів, де народ вирішував би хоч щось»⁷⁵. Тут Володимир Зеленський відстоював необхідність імплементації механізмів прямої демократії в управління державою, зокрема референдумів, «за якими тільки Народ України буде формувати основні завдання для влади...»⁷⁶. *По-друге, кандидат чітко наголошує на розмежуванні «еліт» та «народу».* У пункті «Справедливість і Рівність усіх перед Законом» Володимир Зеленський критикує усіх політиків попередніх 28 років, які «кочували» з владних кабінетів до опозиції завжди переслідуючи власну вигоду, не переймаючись виконанням своїх передвиборчих обіцянок. Фактично, він пише про те, що перехід влади від одних до інших, зміни правлячих партій, не призводили до необхідних перетворень у корумпованій системі. Яскраво ілюструє цю характерну популістську ідею цитата: «Насправді є тільки один поділ: ми і вони. Ми – це народ України. Вони – це «політичні пенсіонери, які «кочують» із влади до

⁷⁴ Fairclough N. Critical discourse analysis: the critical study of language. London and New York. Longman.1995. – 265 р.

⁷⁵ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. [Електронний ресурс] – 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://program.ze2019.com/>.

⁷⁶ Так само.

опозиції»⁷⁷. По-третє, «еліти» характеризуються у виразно негативних тонах через їхню корисливість, корумпованість, продажність, націленість на власну вигоду через зневажання суспільного блага⁷⁸.

2. Вузлова точка (точки):

Стара система, реальне народовладдя, реальні зміни.

3. Моменти дискурса:

Стара система – це узагальнений образ усіх політичних зв'язків та владних відносин, які виникли та розвивалися 28 років після проголошення Україною незалежності. Вона виступає як синонім до «еліт» в академічних працях присвячених популізму. Стара система – це продажні, корумповані, пов'язані бізнесами та «договорняками» представники існуючого політичного класу, які переслідують власні корисливі інтереси, а не інтереси народу. Уособленням старої системи стає п'ятий президент Петро Порошенко, на публіці «прекрасний оратор, спеціаліст, фінансист, економіст»⁷⁹, а по факту політик схильний до «договорняків» та «кришування» корупційних схем, який ставить свої власні корисливі інтереси (зокрема бізнес) вище інтересів народу⁸⁰.

Реальні зміни – це політичні перетворення, які прагне реалізувати Зеленський та його команда, в першу чергу вони стосуються саме тих питань, які тісно пов'язані з контекстом активації популістських установок: «кінець епохи зубожіння», гарантування комфортних умов для життя громадян, боротьба з корупцією, владними зловживаннями, кращі умови для ведення бізнесу та економічного зростання. Популістська риторика гарно проглядається у

⁷⁷ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. [Електронний ресурс] – 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://program.ze2019.com/>.

⁷⁸ Так само.

⁷⁹ Дебати Зеленського та Порошенка: Повний текст виступів та відповідей кандидатів [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html>

⁸⁰ Так само.

наступному вислові з передвиборчої програми: «Бюджет держави повинен стати народною казною, а не системою забаганок народних депутатів»⁸¹.

Реальне народовладдя – це новий підхід до взаємовідносин між владою та громадянами, за якого у відкритій політичній системі люди матимуть можливість «реально» впливати на те, що відбувається в країні через референдуми, механізми прямої демократії та «нових політиків», які будуть дійсно втілювати ідеали демократії, а не лише використовувати їх як передвиборчі обіцянки⁸².

4. Ключові ідентичності:

Сам кандидат – Володимир Зеленський, його команда, «політичні пенсіонери», вони ж «професійні державотворці», вони ж старі політики, Народ України.

5. Транзитивність:

Дії «політичних пенсіонерів», або ж усього системного політичного класу, спрямовані на здобуття власної вигоди та матеріальне збагачення за рахунок «народу». Корупція, економічні негаразди та соціальні кризи виступають «плодом» діяльності «професійних державотворців», які ставлять власні корисливі інтереси вище «народних». При цьому у дискурсі Володимира Зеленського присутнє характерне для популістів узагальнення – усі «старі» політики виступають в негативному світлі, незалежно від їхніх політичних поглядів та дуже часто діаметральних дій та рішень протягом новітньої політичної історії України. Старий політичний клас виступає колективним суб'єктом, який використовує владу для досягнення корисливих інтересів за рахунок об'єкта дії, яким стає народ⁸³.

⁸¹ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. [Електронний ресурс] – 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://program.ze2019.com/>.

⁸² Так само.

⁸³ Так само.

Народ виступає довірливим та дещо пасивним актором, який попередні 28 років був слабо залучений у владні процеси, а на виборах підтримував політиків, які давали гарні обіцянки, які не конвертувалися у реальні позитивні зміни. Народ виступає більшою мірою об'єктом, відповідальність за наявний стан речей майже повністю покладається на старих політиків, «вони довели країну до такого стану, в якому ми живемо»⁸⁴. Втім, риторика кандидата спрямована на наділення народу більшою суб'єктивністю через прихід до влади нової команди та імплементацію механізмів прямої демократії.

Володимир Зеленський та його команда позиціонують себе як частину «народу» (пригадаймо згаданий вище поділ ми-вони), яка намагається діяти більш активно у політичній площині. Наприклад, на президентських дебатах 2019 року він озвучує наболілі та виразно морально забарвлені питання Петру Порошенку, передаючи те, що хвилює та обурює «народ»⁸⁵. Діяльність кандидата та його команди спрямована на зміну суб'єктів і об'єктів владної дії. Володимир Зеленський як представник народу має отримати владу, яка буде спрямована на серйозні трансформації всередині держави: оптимізацію роботи органів державної влади, подолання корупції, притягнення до відповідальності старих політиків і гарантування економічного зростання разом з соціальними гарантіями. Найкраще роль самого Зеленського у його дискурсі розкриває цитата сказана ним на президентських дебатах Петрові Порошенко: «я – ваш вирок»⁸⁶, Зеленський виступає як виразник певного запиту народу на вердикт старій системі.

6. Інтердискурсивність:

⁸⁴ Інтерв'ю Володимира Зеленського УП. Володимир Зеленський: 1 квітня – офігенний день для перемоги клоуна. [Електронний ресурс] – Українська правда, брали інтерв'ю Кравець Р. та Сарахман Е. – 2019- Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/01/21/7204341/>

⁸⁵ Дебати Зеленського та Порошенка: Повний текст виступів та відповідей кандидатів [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html>

⁸⁶ Так само.

У текстах виразно проглядається мас-медійний дискурс, підлаштований для передачі повідомлень через сучасні засоби масової інформації. В ідеологічному плані проглядається поєднання популістських мотивів та ліберальних, універсалістських ідей: менше держави в житті людини, оптимізація роботи державного апарату, скорочення функцій держави, апеляція до усіх громадян України, незалежно від мови, національності, релігії, соціального статусу, тощо⁸⁷.

7. Коротке резюме дискурсу:

Політичний дискурс Володимира Зеленського на президентських виборах 2019 року носив виразно популістський характер: піддавалася критиці «стара система», суспільство ділилося на «ми-вони» за принципом «народ-влада», представники політичного класу були наділені багатьма негативними рисами, зокрема брехливість та корумпованість. Доброчесність «простих людей» не проголошується прямо, народ виступає радше як добродушний, довірливий і не дуже кмітливий суб'єкт, який стає об'єктом маніпуляцій та обману «еліт». Уся відповідальність за негативні суспільні явища, такі як: корупція, недотримання прав людини, економічні негаразди, соціальні проблеми – покладається на «старих політиків». В той же час, у дискурсі присутні ліберальні та універсалістські ідеї, через що кінцевою метою Зеленського виступає не узурпація влади (що є характерним для політиків популістів згідно ідей Яна Вернера Мюллера)⁸⁸, а радше оновлення «системи» на ліберально-демократичних засадах.

3.2 Петро Порошенко.

1. Артикуляція популістського ядра – інституціоналістський дискурс.

⁸⁷ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. [Електронний ресурс] – 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://program.ze2019.com/>.

⁸⁸ Мюллер, Я. В. Указ. соч.

У дискурсі Петра Порошенка мало проглядаються популістські концепти та заяви, скоріш за все через його перебування при владі з 2014 по 2019 рік, оскільки вкрай важко апелювати до постійної «зради» народу «державною системою», коли ти сам цю систему очолюєш (хоча деяким політикам вдається). Порошенко обрав тактику звернення до позитивних звершень та реформ постмайданного періоду, які якраз ніби і «змінили» систему з 2014 року. Загалом кандидат дає помірно позитивну оцінку наявній інституційній структурі, а тому згідно підходів Лаклау буде ближчим до «інституціонального полюсу» аніж «популістського»⁸⁹. Втім, споріднені з популізмом ідеї все ж присутні. В першу чергу це стосується апеляції до «олігархів», які звичайно не виступають як уся «еліта», а скоріше як «елітна група», яка за рахунок маніпуляцій та оборудок хоче нажитися на українському народіві та державі. Зокрема це стосується критики кандидата Володимира Зеленського, який виступає «маріонеткою» Ігоря Коломойського, через яку олігарх прагне здобути доступ до влади⁹⁰.

2. Вузлова точка (точки):

Євроатлантична інтеграція, протистояння російській агресії, держава, реформи, свій шлях

3. Моменти дискурса:

В першу чергу Порошенко дуже часто апелює до *реформ* та позитивних зрушень, які відбулися за його каденції. Це стосується боротьби з корупцією – запуск антикорупційних органів, проведення децентралізації, соціального захисту – індексація пенсій та субсидії, релігійних успіхів – здобуття Томосу

⁸⁹ Лаклау Э. Указ. соч.

⁹⁰ Дебати Зеленського та Порошенка: Повний текст виступів та відповідей кандидатів [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html>

про автокефалію Православної Церкви України, перемоги на міжнародній арені – безвіз, антипутінська коаліція⁹¹.

Євроатлантична інтеграція виступає як путь до «землі обітованої» для України. Через інституційну, законодавчу та ціннісну інтеграцію з наднаціональними об'єднаннями ЄС та НАТО українці отримують у себе європейський рівень життя, соціального забезпечення та благополуччя, разом з гарантованими правами людини і безпекою, які має гарантувати членство в НАТО.⁹²

Російська агресія характеризується як негативний фактор, який стримує розвиток України та ставить під загрозу її існування у якості суверенної держави. Одним з головних «фронтів» діяльності Порошенка виступає зміцнення обороноздатності України та відсіч путінським посяганням, як на військовому, так і на дипломатичному поприщі.

Держава артикулюється як одна з ключових цінностей, яка дає українцям можливість *йти своїм шляхом* – вибудовувати власну унікальну траєкторію соціально-політичного розвитку, зокрема незалежно від Росії. Держава виступає як гарант безпеки, економічних можливостей, демократичних процедур, міжнародної підтримки та соціальної допомоги. В той же час, Петро Порошенко виступає політиком, який реформував та зміцнив державу, заклавши основи для її ефективного та сталого функціонування.

4. Ключові ідентичності:

⁹¹ Велике інтерв'ю президента України Петра Порошенка на «Прямому». [Електронний ресурс] – Прямий - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://prm.ua/interv-yu-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-pryamomu-onlayn-translyatsiya/>

⁹² Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Петра Порошенка [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://rus.lb.ua/news/2019/02/11/419445_peredviborcha_programa_petra.html

Петро Порошенко, народ України, олігархи та реваншисти, маріонетки олігархів, Російська Федерація, ЄС та НАТО.

5. Транзитивність:

Петро Порошенко виступає як політик усі зусилля якого спрямовані на збереження та зміцнення української держави. Він активно протистоїть російській агресії та проводить необхідні реформи, для успішної євроатлантичної інтеграції України⁹³. При цьому кандидат акцентує увагу на власних знаннях, вміннях та професіоналізмі, на противагу «політичному аматору» Володимиру Зеленському.

Народ України виступає суб'єктом, який приймає кінцеве рішення про політичний розвиток держави, зокрема шляхом виборів. І оскільки Порошенко уособлює «вірний курс», то народ його підтримує, цитата з дебатів: «Друзі, не вам мені задавати ці питання, а український народ мене підтримує»⁹⁴. Свідомий вибір народу перебуває під загрозою через можливі дії з боку олігархів, які намагаються отримати вплив на владу через «ручних кандидатів» та обдурити українців.

Олігархи та реваншисти – це уособлення «старої системи» «олігархату», яку Порошенко успішно здолав (про це не говориться прямо, проте це мається на увазі наприкінці президентських дебатів 2019го року)⁹⁵. Вони прагнуть повернути втрачені позиції, щоб знову отримувати неправомірну вигоду за рахунок українського народу, або навіть повернути її до сфери впливу Росії, виходячи з власних корисливих інтересів.

⁹³ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Петра Порошенко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:

https://rus.lb.ua/news/2019/02/11/419445_peredviborcha_programa_petra.html

⁹⁴ Дебати Зеленського та Порошенка: Повний текст виступів та відповідей кандидатів [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html>

⁹⁵ Так само.

Маріонетки олігархів – це «ручні кандидати», яких олігархи підтримують та просувають на виборах за рахунок медійних та фінансових ресурсів. Ці кандидати виступають абсолютно залежними від своїх патронів і отримавши доступ до влади стануть провідниками їх (олігархів) волі. Окремо Порошенко критикує свого головного опонента – Володимира Зеленського, останній виступає у якості «корисного дурника», якого використовують як привабливу медійну обкладинку позбавлену реального змісту, чи радше його політичний зміст – це просування інтересів олігархів та «реваншистів». Маріонетки олігархів не зможуть гідно відповісти на ті виклики, які постають перед державою⁹⁶.

ЄС та НАТО виступають як головні союзники України, орієнтир для розвитку та політичних трансформацій.

Російська Федерація виступає ключовим ворогом, усі зусилля якого спрямовані на пряму (військовим шляхом) або опосередковану (через реваншистів та недалекоглядних політиків) руйнацію України як незалежної держави.

6. Інтердискурсивність:

У повідомленнях присутній мас-медійний дискурс, зокрема у рамках інтерв'ю Прямому телеканалу та у ході дебатів на НСК «Олімпійському». Також кандидат дуже активно звертається до теми міжнародної політики, дипломатичної боротьби та входження у наднаціональні структури. Можна говорити певною мірою про «геополітичний дискурс». Окрім того, дуже часто згадується держава як така, зусилля сучасні та історичні на її побудову та збереження. Кандидат акцентує увагу на важливості зміцнення держави як

⁹⁶ Дебати Зеленського та Порошенка: Повний текст виступів та відповідей кандидатів [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html>

основного гаранту незалежності України, при цьому важливою умовою залишається збереження досвідченого та професійного Президента, в особі Петра Порошенка, тож можна говорити про *етатистський дискурс*. Також присутній *релігійний дискурс* у плані додаткової, визнаної духовної незалежності українців через здобуття Томосу. Лунає характерний для української політики *лінгвістичний дискурс*, у рамках якого Порошенко акцентує на важливості розвитку української мови як державної і власних зусиллях у цій сфері.

7. Коротке резюме дискурсу:

Елементи популізму як ідеології незначною мірою присутні у повідомленнях кандидата, відсутня розгорнута критика державного апарату та чиновництва і навіть навпаки – усіяко підкреслюється важливість ролі держави. На основі слів кандидата складається враження, що «антинародна система» вже подолана і тепер її «уламки» у вигляді олігархів та реваншистів прагнуть повернення старого ладу. Звернення до народу та згадки про нього зустрічаються рідко, більша частина у ході дебатів з Володимиром Зеленським. Окремий акцент кандидат робить на євроатлантичній інтеграції та протистоянні російській агресії - складних міжнародних процесах, з якими впоратися під силу лише Петрові Порошенку.

3.3Юлія Тимошенко.

1. Артикуляція популістського ядра – інституціоналістський дискурс.

У повідомленнях та текстах Юлії Тимошенко можна зустріти виразні популістські мотиви. *В першу чергу* це стосується вміння «відчувати народ». У інтерв'ю Дмитру Гордону Юлія Тимошенко говорить, що українські політики не вміють відчувати «народ», його біль і життя⁹⁷. Як пише Ян-Вернер Мюллер

⁹⁷ Інтерв'ю Юлії Тимошенко Дмитру Гордону. [Електронний ресурс] – ГОРДОН – 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://gordonua.com/ukr/publications/timoshenko-u-drugij-hotilosja-b-vijti-z-volodimirom-zelenskim-tse-bude-spravedlivishe-841249-836686.html>

популісти доволі часто апелюють до того, що саме вони і тільки вони по справжньому розуміють «народ», відчувають його, і знають чого він хоче⁹⁸. *По-друге*, Тимошенко озвучує наявність напруження між інтересами українського народу – побудова вільної, процвітаючої, заможної європейської України⁹⁹, та старої кланово-олігархічної системи, яку уособлюють корумповані політики¹⁰⁰. Таким чином кандидатка артикулює протистояння «народ» - «еліти», останні, як було зазначено вище, наділяються при цьому негативними рисами. *І по-третє*, Тимошенко апелює до ідеї народного суверенітету, реалізація якого порушена за наявного стану речей. Зокрема, вона пропонує прийняття Нової Народної Конституції, яка б гарантувала ширшу участь «народу» у політиці через референдуми, петиції, право на зміну влади, тощо. Такий підхід допоможе ліквідувати кланово-олігархічну систему¹⁰¹

2.Вузлова точка (точки):

Новий курс, кланово-олігархічна система.

3. Моменти дискурса:

Новий курс – це узагальнення усіх практичних кроків та політичних програм Юлії Тимошенко спрямованих на ліквідацію старої системи та розбудови нової, більш заможної, справедливої та демократичної України. Курс розроблений сотнями експертів, а тому претендує на обґрунтованість та можливість практичної реалізації з позитивними наслідками¹⁰². Реалізація Нового курсу ознаменує перехід від епохи руїни до епохи відродження¹⁰³.

⁹⁸ Мюллер Я. В. Указ. соч. С.- 56.

⁹⁹ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юлії Тимошенко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:

https://rus.lb.ua/news/2019/02/11/419453_peredviborna_programa_yulii.html

¹⁰⁰ Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Юлії Тимошенко. 8:37-31:40. [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>

¹⁰¹ Передвиборча програма Юлії Тимошенко.

¹⁰² Так само.

¹⁰³ Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Юлії Тимошенко. 8:37-31:40 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>

Кланово-олігархічна система – це корумповані політики у сукупності з тими політико-економічними практиками, які вони реалізують у суспільному житті: монополізм, клановість, безкарність, тіньові домовленості з владою, байдужість до потреб населення, тощо.

4. Ключові ідентичності:

Юлія Тимошенко, народ України, влада та представники кланової системи, інші кандидати.

5. Транзитивність:

Юлія Тимошенко - єдиний кандидат, що має достатньо підтримки, волі, та головне знань, щоб здолати «стару систему» та реалізувати необхідні державі та народу перетворення. Вона здатна відчувати народ та його потреби¹⁰⁴.

Окремо Тимошенко акцентує своє «знання» «системи» та розуміння як з нею боротися, оскільки хорошого проте недосвідченого президента «система» просто поглине і зробить частиною самої себе, а сама Тимошенко готова до цієї боротьби, оскільки всю свою політичну кар'єру боролася проти такого режиму влади¹⁰⁵.

Народ України виступає в основному об'єктом владної дії корумпованих політиків, який втім періодично постає проти «системи» і виходить на майдани. Тимошенко прагне реалізувати інтереси народу та розширити його постійну політичну суб'єктність через механізми прямої демократії та збільшення його участі в управлінні державою.

¹⁰⁴ Інтерв'ю Юлії Тимошенко Дмитру Гордону від 27.03.2019 . [Електронний ресурс] – ГОРДОН – 2019 – Режим доступу до ресурсу:

<https://gordonua.com/ukr/publications/timoshenko-u-drugij-hotilosja-b-vijti-z-volodimirom-zelenskim-tse-bude-spravedlivishe-841249-836686.html>

¹⁰⁵ Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Юлії Тимошенко. 8:37-31:40 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>

Влада та представники кланової системи – корумповані негідники, які дурять народ, використовують державні ресурси та тіньові схеми задля власного збагачення. Уся відповідальність за невдачі політичного розвитку України лягає повністю на їхні плечі. Крім того, попри зміну обличчя на посади президента, «мафія» зберігала механізми впливу на владу та призначення своїх людей¹⁰⁶.

Інші кандидати виступають у відмінних оцінках. Діючий президент Петро Порошенко – плоть від плоті «старої системи», який 5 років будував корупційну Україну¹⁰⁷. Анатолій Гриценко – достойний партнер, з яким можлива як конструктивна співпраця, так і конструктивна конкуренція, а Володимир Зеленський – гарна людина та актор, проте абсолютно невідповідний кандидат, який не зможе подолати кланово-олігархічну систему через брак знань та досвіду¹⁰⁸.

6. Інтердискурсивність:

Як і у решти кандидатів, виразно проглядається мас-медійний дискурс, направленість повідомлень на широку аудиторію читачів та глядачів, у ході інтерв'ю та ток-шоу. Також, у Тимошенко присутні ідеї про активне залучення держави у соціальну сферу та економічне життя, зокрема у вигляді мікрокредитів для нового бізнесу, зниження тарифів для населення у двічі та збільшення заробітних плат, залучення держави у розбудову банківської сфери. Паралельно з прагненням розширити участь народу в управлінні державою

¹⁰⁶ Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Юлії Тимошенко. 8:37-31:40 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>

¹⁰⁷ Так само.

¹⁰⁸ Інтерв'ю Юлії Тимошенко Дмитру Гордону від 27.03.2019 .

можна говорити про дискурс соціал-демократичний, або ж держави всезагального блага¹⁰⁹.

7.Коротке резюме дискурсу:

У політичному дискурсі Юлії Тимошенко на президентських виборах 2019 року доволі чітко проглядаються ідеї популістичного характеру разом з розгорнутими обіцянками по соціальній та економічній політиках.

Припускаємо, що ця програма спрямована в першу чергу не незахищені та найменш заможні верстви населення, невдоволені політичним курсом держави та наявним ладом. Наявне розділення суспільства на «народ» та корумповані «еліти», провина за проблеми в країні покладається на кланово-олігархічну систему. Сама ж Юлія Тимошенко виступає чи не єдиним кандидатом, яка може змінити ситуацію на краще, завдяки вмінню «відчувати» народ та наявному політичному досвіду і знанням.

3.4 Юрій Бойко

1. Артикуляція популістського ядра – інституціоналістський дискурс.

Юрій Бойко практично не вдається до залучення ідей властивих популізму як тонкій ідеології у своїх текстах. Присутня риторика про підвищення соціальних стандартів та критика курсу тогочасної влади, втім це не робиться через популістське протиставлення народу та еліт¹¹⁰. Можливо, це пов'язано з політичною кар'єрою Бойка, який довгий час був системним політиком, членом Партії регіонів на високих постах, а отже і частиною неопатримоніальної піраміди часів Януковича - через це йому не властивий "революційний запал", прагнення кардинальних змін "системи", характерне для політиків з яскраво вираженими популістичними закликами.

¹⁰⁹ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юлії Тимошенко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:

https://rus.lb.ua/news/2019/02/11/419453_peredviborna_programa_yulii.html

¹¹⁰ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юрія Бойко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:

https://lb.ua/news/2019/02/11/419474_peredviborna_programa_yuriya_boyka.html

2. Вузлова точка (точки):

Відновлення миру, соціальні гарантії, працююча економіка.

3. Моменти дискурса:

Юрій Бойко просуває відновлення миру на основі діалогу та домовленостей з так званими "ДНР" і "ЛНР" і Російською Федерацією. Мир артикулюється як ключова цінність, досягнення якої необхідно прагнути понад усе. Тема миру йде паралельно з темою нейтральності України, фактично призупиненням її євроатлантичної інтеграції¹¹¹.

Соціальні гарантії стосуються пенсій, зарплат та більш справедливих тарифів, що має бути забезпечено через працюючу економіку, яка б не жила за рахунок дотацій¹¹².

Економіка має почати зростати за рахунок розвитку п'яти ключових кластерів економіки: космічний, автомобілебудування, суднобудування, літакобудування, сільське господарство. Держава має поєднувати різні інструменти для успішного зростання у цих сферах¹¹³.

4. Ключові ідентичності:

Юрій Бойко, діюча влада, народ.

5. Транзитивність:

¹¹¹ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юрія Бойко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:

https://lb.ua/news/2019/02/11/419474_peredviborna_programa_yuriya_boyka.html

¹¹² Юрій Бойко – кандидат у президенти України. [Електронний ресурс] Новости Кривого Рога – Первый Городской канал - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=NRj1zjgcmOM>

¹¹³ Інтерв'ю Юрія Бойко на ICTV від 22.03.2019. [Електронний ресурс] – ICTV- 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=uFsKY3b_81Y

Юрій Бойко виступає професійним кандидатом з широким управлінським досвідом, який має необхідні знання для вирішення ключових проблем, які стоять перед Україною. Його дії спрямовані на гарантування Декларації про державний суверенітет та Акту проголошення незалежності України, які проголошували Україну нейтральною державою, формування української політичної нації на інклюзивних засадах¹¹⁴.

Діюча влада критикується за недалекоглядні кроки та прорахунки, втім не виступає "втіленням світового зла", що є характерним для політиків популістів. Влада не користується довірою, а тому не має права визначити геополітичний кус без консультацій з народом.

Народ згадується вкрай рідко, проте в питанні євроатлантичного курсу Бойко апелює до необхідності референдумів та виконання волі народу¹¹⁵.

6. Інтердискурсивність:

Окрім мас медійного дискурсу у Бойка можна зустріти ідеї дотичні до лівого ідеологічного спектру: підтримка та визнання багатонаціональності та багатоконфесійності української політичної нації, прагнення гарантувати широкий соціальний захист та економічний розвиток через залучення держави.

7. Коротке резюме дискурсу:

У політичному дискурсі Юрія Бойка не проявляються ідеї популістичного спрямування, лише декілька разів відбувається апеляція до народу і його волі. Загалом Бойко виступає як системний політик, який з системних позицій критикує діючу владу.

¹¹⁴ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юрія Бойко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:

https://lb.ua/news/2019/02/11/419474_peredviborna_programa_yuriya_boyka.html

¹¹⁵ Інтерв'ю Юрія Бойко на ICTV від 22.03.2019. [Електронний ресурс] – ICTV- 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=uFsKY3b_81Y

3.5 Анатолій Гриценко

1. Артикуляція популістського ядра – інституціоналістський дискурс.

У політичних повідомленнях Анатолія Гриценко слабо проявляються популістичні ідеї. Наявна критика діючої влади, при чому дуже розгорнута, вона позбавлена забарвлення протистояння «еліт» та «народу». Втім, присутня артикуляція теми «олігархату», наділеного медійними та грошовими ресурсами для неправомірного впливу на державну політику, а також корумпованих політиків, яким вигідний бардак у державі¹¹⁶. Ці два макросуб'єкти частково беруть на себе роль «підступних та егоїстичних еліт», характерну для популістського дискурсу.

2. Вузлова точка (точки):

Стара система, порядок і справедливість.

3. Моменти дискурсу:

Стара безчесна система – це сукупність усіх негативних явищ суспільного життя: корупція, «договорняки», монополізм в економіці, безвідповідальність політиків, дуалізм виконавчої влади. Стара система визначається через безчесність та неефективність.

Порядок і справедливість – наведення ладу в політичному та економічному житті через відповідні перетворення, створення єдиних для всіх «правил гри» та закладення фундаменту для нормального розвитку держави у майбутньому¹¹⁷.

¹¹⁶ Інтерв'ю Анатолія Гриценка Громадському від 29.11.2018. [Електронний ресурс] Громадське- 2018 – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/ya-ne-bachu-sensu-v-pryamij-zustrichi-z-putinim-intervyu-z-anatoliyem-gricenkom>

¹¹⁷ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Анатолія Гриценко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2019/02/11/419464_peredviborna_programa_anatoliya.html.

4. Ключові ідентичності:

Анатолій Гриценко, народ України, Російська Федерація, корумповані політики та представники олігархату.

5. Транзитивність:

Анатолій Гриценко позиціонує себе як «чесного президента», який принесе в політику професійність, відкритість та прозорість. Крім того, діяти він буде «сильною рукою», для того аби ефективно навести лад у корумпованій та частково хаотичній системі¹¹⁸.

Народ України згадується рідко, загалом як об'єкт, заради блага якого і будуть реалізовані необхідні перетворення.

Російська Федерація згадується у подібному до текстів Петра Порошенка ключі – як зовнішньополітичний противник, який загрожує суверенітету України, і з яким необхідно бути готовим до військового протистояння.

Корумповані політики та представники олігархату – політичні суб'єкти, які отримують неправомірну вигоду від своїх владних та матеріальних можливостей через паразитування на державних ресурсах.

6. Інтердискурсивність:

У текстах Гриценка присутній *дискурс сильної руки* – прихід до влади рішучого та вольового політика, який наведе лад у державі¹¹⁹. Крім того, кандидат акцентує увагу на зменшенні ролі держави при оптимізації її функцій, а також

¹¹⁸ Інтерв'ю Анатолія Гриценка Громадському від 29.11.2018.. [Електронний ресурс] Громадське- 2018 – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/ya-ne-bachu-sensu-v-pryamij-zustrichi-z-putinim-intervyu-z-anatoliyem-gricenkom>

¹¹⁹ Так само.

прямо заявляє про власну ліберально-демократичну орієнтацію, що говорить про залучення *ліберального дискурсу*¹²⁰.

7. Коротке резюме дискурсу:

Загалом, Анатолій Гриценко виступає як політик євроатлантичної орієнтації, прихильник ліберально-демократичних перетворень, які мають проводитися «сильною рукою». При цьому присутня незначна артикуляція популістських ідеї, наприклад критика олігархату та «закулісної політики», критика парламентаризму як потенційного шляху до «договорняків»¹²¹.

3.5 Ігор Смешко

1. Артикуляція популістського ядра – інституціоналістський дискурс.

У Ігоря Смешка, паралельно до його заяв про ідеологічну прихильність принципам консервативної демократії¹²², присутні популістичні мотиви у риторичі. *По-перше, це критика наявного ладу на системному рівні.* Смешко покладає на кланово-олігархічну автократію провину за нищення економіки та перетворення громадян на жебраків¹²³. Еліти не критикуються прямо і суцільно, втім кандидат артикулює певні «елітні групи», які стримують розвиток країни – це можновладці та оліграфи. *По-друге, це апеляція до народного суверенітету, який нівелюється наявною системою.* Зокрема Смешко говорить, що в Україні відсутня демократія і можливості реалізації Конституції у частині народовладдя, в силу обмежень вже згаданої вище системи¹²⁴.

¹²⁰ Виступ Анатолія Гриценко у програмі Свобода слова від 21.01.2019. [Електронний ресурс] Телеканал ICTV–2019. Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=tYRnD_2_Y-0

¹²¹ Інтерв'ю Анатолія Гриценка Громадському від 29.11.2018.. [Електронний ресурс] Громадське- 2018 – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/ya-ne-bachu-sensu-v-pryamij-zustrichi-z-putinim-intervyu-z-anatolijem-gricenkom>

¹²² Інтерв'ю Ігоря Смешка Чесно – Українська правда 28.03.2019. [Електронний ресурс] Українська правда - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2019/03/28/7149931/>

¹²³ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Ігоря Смешка [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2019/02/13/419622_peredviborna_programa_igorya_smeshka.html

¹²⁴ Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Ігоря Смешка. 32:50-47:11 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>

2. Вузлова точка (точки):

Кланово-олігархічна автократія, сім перемог України, справжня демократія, системна політична криза

3. Моменти дискурса:

Кланово-олігархічна автократія – це наявна система владних відносин у державі, за якої олігархи та можновладці шляхом задоволення егоїстичних інтересів знищують перспективи розвитку держави.

Системна політична криза – сукупність проблем, викликів та негативних явищ, в економічній, політичній та соціальній сферах, які постають перед Україною.

Справжня демократія – це політична система за якої в Україні буде гарантоване реальне народовладдя та підзвітність влади громадянам, яка має бути досягнута через розбудову ідеологічних партій, розширення середнього класу та досягнення семи перемог України – стратегічних задач, які Смешко прагне реалізувати у випадку отримання президентської булави, вони зокрема стосуються наведення ладу в управлінні державою, повернення Криму та Донбасу, боротьби з корупцією, економічних та політичних реформ¹²⁵.

4. Ключові ідентичності:

Ігор Смешко, можновладці та олігархи, народ України.

5. Транзитивність:

Ігор Смешко позиціонує себе як не політика, щоб уникнути асоціацій з системою, яку він критикує. Хоча він довгий час перебував на державній

¹²⁵ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Ігоря Смешка [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:
https://lb.ua/news/2019/02/13/419622_peredviborna_programa_igorya_smeshka.html

службі, при чому на дуже високих посадах. Смешко неодноразово заявляє, що він людина військова і слово «честь» для нього не пустий звук¹²⁶. Роки проведені на державній службі наділили його необхідними знаннями та досвідом, а ідеологічна орієнтація на консервативну демократію виступає підґрунтям ціннісного підходу до політики.

Можновладці та олігархи, як і у попередніх кандидатів, узагальнений негативний образ людей, що перебувають при владі чи мають можливості економічного, медійного впливу на неї. Через їх прагнення наживи та егоїстичного задоволення своїх інтересів страждають прості люди та перспективи розвитку держави.

Народ згадується декілька разів, в основному як суб'єкт, що висловлює політикам довіру на управління, а після цього стає об'єктом владних дій¹²⁷.

6. Інтердискурсивність:

У риторичі кандидата неодноразово лунає прагнення розбудови політичної системи України на засадах ідеологічного плюралізму, ключовими мають бути хоча б дві партії ліберального та консервативного толку¹²⁸. Це говорить про поєднання разом з іншими елементами дискурсів ліберальної демократії та консерватизму.

7. Коротке резюме дискурсу:

Загалом, Ігор Смешко намагається у своїх словах та повідомленнях слідувати закладеному курсу на консервативну демократію як основу оновлення

¹²⁶ Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Ігоря Смешка. 32:50-47:11 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>

¹²⁷ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Ігоря Смешка [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2019/02/13/419622_peredviborna_programa_igorya_smeshka.html

¹²⁸ Інтерв'ю Ігоря Смешка Чесно – Українська правда від 28.03.2019. [Електронний ресурс] Українська правда - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2019/03/28/7149931/>

політичної системи України, в той же час проглядаються певні популістські мотиви 1) у формі критики кланово-олігархічної автократії та її звинувачення за проблеми народу і зубожіння громадян 2) апеляція до народного суверенітету, який може бути гарантований лише в умовах справжньої демократії.

3.7 Олег Ляшко.

1. Артикуляція популістського ядра – інституціоналістський дискурс.

Олег Ляшко, без зайвих слів, політик виразної популістичної орієнтації. В його промовах та текстах можна знайти усі основні елементи ядра тонкої ідеології популізму: 1) відірваність «еліт» від «народу» 2) «еліти» наділені усіма негативними рисами, вони займаються «політичними розправами» та боротьбою за владу, думають лише про «власні рейтинги та кишени»¹²⁹, опозиція і влада – це «одні й ті самі персонажі»¹³⁰, які змінюються як «засмальцьована колода карт»¹³¹ 3) «по справжньому» народ відчуває лише кандидат, політичну програму Ляшко, за власними словами, писав самостійно, без усіляких експертів, бо «і без них знаю, з якими проблемами стикаються українці щодня»¹³² 4) кандидат прямо заявляє, що «в нашій країні все, що правильно кажеш – популізм»¹³³, фактично визнаючи себе популістом.

2. Вузлова точка (точки):

Народна перемога, бардак, хаос і розруха, стара олігархічна система

3. Моменти дискурса:

Стара олігархічна система – це суспільний лад в Україні останні 30 років, за якого дурячи та обмежуючи народ наживали свої статки та збільшували свою

¹²⁹ Програма кандидата в президенти України Олега Ляшка [Електронний ресурс]- 2019- Режим доступу до ресурсу: <http://liashko.ua/program>

¹³⁰ Так само.

¹³¹ Так само.

¹³² Так само.

¹³³ Так само.

владу «еліти». Центр цієї системи, розташований у Києві, характеризується як «гниле болото на Печерських пагорбах»¹³⁴.

Бардак, хаос і розруха – стан справ в державі, який характеризується неефективністю управління, відсутню чіткої відповідальності політиків, проблемами в економічній та соціальній сферах

Народна перемога – це прихід Олега Ляшка до влади та реалізація його «народного курсу» політики, запровадження міцної президентської вертикалі, яка наведе лад в державі.

4. Ключові ідентичності:

Олег Ляшко, народ України, відірвані від народу політики

5. Транзитивність:

Олег Ляшко виступає як реальний народний кандидат в президенти України, який відчуває народ, знає чого він хоче, а головне має політичну волю реалізувати це¹³⁵. Отримавши владу він зруйнує «стару систему», а «еліти побіжать аж гай шумітиме»¹³⁶.

Відірвані від народу політики – це ті, хто правив в особистих інтересах останні 30 років. Вони постійно змінювалися при владі, переходячи то до посад, то в опозицію, знаходячи можливості для матеріального і статусного збагачення, однак антинародна суть системи при цьому не змінювалися. Ці політики були суб'єктом владної дії, при чому виразно негативного спрямування.

¹³⁴ Інтерв'ю Олега Ляшка Цензору.Нет. від 09.01.2019 [Електронний ресурс]- Цензор.Нет -2019- Режим доступу до ресурсу:
https://censor.net/ru/resonance/3105435/oleg_lyashko_timoshenko_proponu_kantslera_ya_proponuyu_jorstku_prezidentsku_vertikal

¹³⁵ Програма кандидата в президенти України Олега Ляшка [Електронний ресурс]- 2019- Режим доступу до ресурсу: <http://liashko.ua/program>

¹³⁶ Інтерв'ю Олега Ляшка Цензору.Нет. від 09.01.2019 [Електронний ресурс]- Цензор.Нет -2019- Режим доступу до ресурсу:
https://censor.net/ru/resonance/3105435/oleg_lyashko_timoshenko_proponu_kantslera_ya_proponuyu_jorstku_prezidentsku_vertikal

Народ України описується у позитивних тонах як трудовий та працьовитий, Ляшко наводить приклади різних людей, зі слів яких він писав свою програму - це: доярки, шахтарі, фермери, лікарі, металурги. Втім, цю працю використовували на свою користь політики, намагаючись постійно зменшити суб'єктність народу та права і соціальні гарантії, які належать людям по праву.

6. Інтердискурсивність:

У Олега Ляшка яскраво проявляється *мас-медійний дискурс*, особливо на телевізійних ток-шоу, де кандидат вміє та любить влаштовувати скандали, позиціонуючи себе як «непримиримого народного трибуна»¹³⁷. Окрім того, проявляється споріднений до *дискурсу про сильну руку – дискурс зміцнення владної вертикалі*. Також лунають заяви *антиглобалістського дискурсу*, коли Ляшко протиставляє інтереси МВФ та інтереси українців¹³⁸.

7. Коротке резюме дискурсу:

Політичну риторику Олега Ляшка можна назвати взірцем популістського дискурсу в українській політиці. Чітко артикулюються поділ суспільства на «трудовий народ» і «зажерлеві еліти», «антинародний» характер олігархічної системи та «особливий зв'язок» кандидата з народом. При цьому присутні ідеї впровадження міцної вертикалі влади та наведення ладу в державі.

¹³⁷ Політичне ток-шоу «Право на владу». Скандал Олега Ляшка з Андрієм Садовим, а потім Наталією Мосейчук 6:00-16:00 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>

¹³⁸ Програма кандидата в президенти України Олега Ляшка [Електронний ресурс]- 2019- Режим доступу до ресурсу: <http://liashko.ua/program>

ВИСНОВКИ

Дослідження популізму – справжній виклик, який потребує від науковця гнучкого мислення, готовності до застосування різних теоретичних моделей, широкого інструментарію методів, а також особливої уваги до суспільно-політичного контексту поширення популізму. Це пов'язано з особливою суттю популізму, складністю чіткої концептуалізації, багатоманітністю його проявів у політиці.

У рамках свого дослідження ми виокремили три оригінальних підходи до дослідження популізму як особливого суспільно-політичного явища. *Перший підхід* - теорія популізму як тонкої ідеології, яку розвивав Стенлі Б., фокусується на визначенні ключових концептів ядра популізму, які є наступними 1) поділ суспільства на «народ» та «еліти» 2) «екзистенційна» ворожнеча між цими двома групами 3) позитивний образ «народу» та негативний образ «еліт» 4) апеляція до народного суверенітету. *Другий підхід* – популізм як антиплуральний моралістичний спосіб сприйняття політики. Цей підхід, який обґрунтовує Мюллер Я.-В., можна назвати продовженням та звуженням попереднього. Популізм розуміється як претензія на виключне, єдиновірне представлення «правильного народу» в політиці. *Третій підхід* – популізм як особлива форма артикуляції політичного згідно теоретичних праць Лаклау Е. Популізм – це солідаризація невдоволених «вимог» та конструювання «народного суб'єкту», який виступає проти статичної інституційної системи і призводить до постійного оновлення політичного порядку. Підходи дають відмінні точки зору на популізм, втім сходяться у визнанні його антисистемного характеру, схильності до спрощення політичної дійсності, апеляції до народного суверенітету та права людей визначати свою владу.

Популістські установки, які досліджували Хокінс К., Кальтвассера К. та Андреадіса І. – це особливий спосіб сприйняття політики та політичного, за якого суспільна реальність трактується у вигляді протистояння двох

антагоністичних груп: «доброго народу» та «поганих еліт». Без дослідження принципів та причин актуалізації популістських установок неможливо визначити чому популістські ідеї конвертуються в реальну підтримку з боку виборців. *Передумовами для актуалізації популістських установок* виступають: невдачі демократичного правління, корупція, несприйняття політичним класом запитів виборців, проблеми соціально-економічного розвитку.

Аналізуючи випадок України, можна виокремити *наступні фактори суспільно-політичного життя*, які сприяли актуалізації популістських установок: 1) *поширення пострадянського неопатримоніалізму* (який аналізують Фісун О. та Гейл Г.) – особливого типу владних відносин, який ґрунтується на патрон-клієнтських зв'язках, неопатримоніалізм породжує корупційні практики та проблеми сприйняття політичним класом запитів населення, оскільки політики схильні розглядати політичні партії як політичні проекти, а прихід на якусь посаду як засіб особистого збагачення 2) *соціально-економічні трансформації* після розвалу СРСР, які з одного боку розширили можливості споживання та матеріального збагачення, проте з іншого зменшили обсяги соціальних гарантій та державної підтримки в житті людини, до того ж за роки незалежності Україна пережила декілька економічних криз (у 90-х, 2008-2009 та 2014-2015 роках), а темпи економічного зростання виявилися меншими у порівнянні з колишніми сусідками по соцтабору, зокрема Польщею 3) *зміни політичного режиму*, який з одного боку ґрунтувався тепер на вільних виборах та конкуренції, проте з іншого періодично тяжів до концентрації влади в руках президента, відчував ряд «недостач» демократії у плані розвитку партійної системи, повноцінного поділу гілок влади та гарантуванні прав та свобод громадянина, що вилилось в низькі рейтинги довіри до владних інститутів.

На основі дискурс-аналізу текстів кандидатів у президенти України ми визначили поширеність популізму на виборах 2019-го року. Троє з семи кандидатів, що набрали більше 5 % голосів, мали виражені популістські

установки, вони в першу чергу стосувалися негативної оцінки наявної політичної системи, яку необхідно здолати/вичистити/побороти, корумпованості політичного класу, який використовує владу заради егоїстичного задоволення інтересів, а не суспільного блага, апеляції до народного суверенітету та гарантування «реального народовладдя». Ці три кандидати – Олег Ляшко (яскраво виражений популізм) набрав 5,48%, Володимир Зеленський (помірний популізм) – 30% у першому турі, 72% у другому, перемога в обох турах, та Юлія Тимошенко (помірний популізм) набрала 13,40%. Ще три кандидати іноді зверталися у своїх текстах та промовах до «популістських мотивів». Петро Порошенко, 15,95%, артикулюючи тему змови олігархів та реваншистів, які просувають своїх маріонеткових кандидатів. Анатолій Гриценко, 6,91%, знову ж таки звертаючись до теми «олігархату» та «закулісної» політики в парламенті. Ігор Смешко, 6%, артикулюючи тему кланово-олігархічної автократії та потреби побудови «справжньої» демократії. І лише одного кандидата можна назвати відносно «чистим» у цьому плані – Юрія Бойка, 11,67%, який загалом виступав як системний політик, що можливо пов'язане з його політичним минулим і відсутністю потрібного для будь-якого популіста «революційного запалу».

Підсумовуючи, можна стверджувати, що головна гіпотеза роботи підтвердилась: *популізм у риторичі українських політиків дійсно є вираженням популістських установок*. Кандидати розкривали свої популістські ідеї через суспільні проблеми, що актуалізують популістські установки – низький рівень матеріального достатку, корупція, несправедливість політичної системи, недостатні соціальні гарантії, порушення нормальної комунікації між політичним класом та виборцями. Популізм можна назвати навіть логічним в українській політичній ситуації, через вже згадані вище неопатримоніальні практики, «нестачі» демократії, проблеми представництва та соціально-економічні умови, що ставлять перед людьми логічне запитання, а наскільки політичний клас справляється з покладеними на нього задачами? І відповіддю

на це питання стає обрання на посаду голови держави коміка, шоумена, без жодного досвіду в політиці, який дуже вдало визначив свою роль і своє значення в політичній системі України: «Я – ваш вирок»¹³⁹.

¹³⁹ Дебати Зеленського та Порошенка: Повний текст виступів та відповідей кандидатів [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html>

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. – 239 с.
2. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии . М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. - 446 с.
3. Велике інтерв'ю президента України Петра Порошенка на «Прямому». [Електронний ресурс] – Прямий - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://prm.ua/interv-yu-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-pryamomu-onlayn-translyatsiya/>
4. Вибори до Верховної Ради України 2019. Результати підрахунку голосів [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/21/7221526/>.
5. Вибори Президента України 31 березня 2019 року. [Електронний ресурс] Сайт ЦВК-2019 – Режим доступу до ресурсу: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-2019.html
6. Вибори-2012. Результати голосування [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/29/6975859/>.
7. Виступ Анатолія Гриценко у програмі Свобода слова від 21.01.2019. [Електронний ресурс] Телеканал ICTV– 2019. Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=tYRnD_2_Y-0
8. Від соціалізму до заможної країни: 16 графіків про економіку Польщі. [Електронний ресурс] // BusinessViews. – 2019. Режим доступу до ресурсу: <https://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ekonomika-polschi-1930/>
9. Гомза І. Популізм і страх занепаду спільноти: взаємна інтенсифікація під час політичних криз // Популізм і громадянське суспільство: межі

- перетину. Тези виступів наукової конференції (24 берез. 2019 р.) / [за заг. ред. Л. Й. Зубрицької]. – [Київ - НаУКМА] С. -14-15.
10. Гомза І. Світло й тінь популізму. Чого більше від популістів – загрози чи можливостей [Електронний ресурс] / Іван Гомза // VoxUkraine. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://voxukraine.org/svitlo-j-tin-populizmu-chogo-bilshe-vid-populistikiv-zagroz-chi-mozhливостей/>.
11. Дебати Зеленського та Порошенка: Повний текст виступів та відповідей кандидатів [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html>
12. Диктатори. Александр Лукашенко. [Електронний ресурс] // 24 Канал. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: www.youtube.com/watch?v=VQdxJNdRtuY.
13. Довіра громадян України до суспільних інститутів. [Електронний ресурс] Центр Разумкова – 2020. Режим доступу до ресурсу - <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv>
14. Економічні обіцянки кандидатів: від сталого розвитку до «золотої України». [Електронний ресурс] LB.ua. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2019/03/09/421527_ekonomichni_obitsyanki_kandidativ_vid.html.
15. Закон України «Про запобігання корупції». Редакція станом на 07.05.2022 [Електронне джерело]. Режим доступу до ресурсу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
16. Інтерв'ю Анатолія Гриценка Громадському від 29.11.2018. [Електронний ресурс] Громадське- 2018 – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/ya-ne-bachu-sensu-v-pryamij-zustrichi-z-putinim-intervyu-z-anatolijem-gricenkom>

17. Інтерв'ю Володимира Зеленського УП. Володимир Зеленський: 1 квітня – офігенний день для перемоги клоуна. [Електронний ресурс] – Українська правда, брали інтерв'ю Кравець Р. та Сарахман Е. – 2019- Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/01/21/7204341/>
18. Інтерв'ю Ігоря Смешка Чесно – Українська правда від 28.03.2019. [Електронний ресурс] Українська правда - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2019/03/28/7149931/>
19. Інтерв'ю Олега Ляшка Цензору.Нет. від 09.01.2019 [Електронний ресурс]- Цензор.Нет -2019- Режим доступу до ресурсу: https://censor.net/ru/resonance/3105435/oleg_lyashko_timoshenko_proponu_kantslera_ya_proponuyu_jorstku_prezidentsku_vertikal
20. Індекс сприйняття корупції - 2013 [Електронний ресурс] // Transparency International Ukraine. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2013/>.
21. Індекс сприйняття корупції - 2021 [Електронний ресурс] // Transparency International Ukraine. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://cpi.ti-ukraine.org/>
22. Інтерв'ю Юлії Тимошенко Дмитру Гордону від 27.03.2019. [Електронний ресурс] – ГОРДОН – 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://gordonua.com/ukr/publications/timoshenko-u-drugij-hotilosja-b-vijti-z-volodimirom-zelenskim-tse-bude-spravedlivishe-841249-836686.html>
23. Інтерв'ю Юрія Бойко на ICTV від 22.03.2019. [Електронний ресурс] – ICTV- 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=uFsKY3b_81Y
24. Лаклау Э. О популизме // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2009, №3. С. -54 – 68
25. Лукашова С. Недоторканні. Розбираємо біографії та рішення суддів Конституційного Суду. [Електронний ресурс] Українська правда – 2020 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/11/3/7272155/>

26. Моніторинг електоральних настроїв українців (2 листопада 2018р.) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/monitoryng-elektoralnykh-nastroiv-ukraintsiv-2-lystopada-2018r>.
27. Мюллер Я. В. Что такое популизм? / Ян-Вернер Мюллер. – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. - 144 с.
28. Оцінка громадянами ситуації та процесів, що відбуваються в країні. Ставлення до вступу до Європейського союзу та НАТО (листопад–грудень 2021р.) [Електронний ресурс] //– Центр Разумкова - 2021. – Режим доступу до ресурсу:
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protsesiv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r>
29. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Анатолія Гриценко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:
https://lb.ua/news/2019/02/11/419464_peredviborna_programa_anatoliya.html.
30. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. [Електронний ресурс] – 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://program.ze2019.com/>.
31. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Ігоря Смешка [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:
https://lb.ua/news/2019/02/13/419622_peredviborna_programa_igorya_smeshka.html
32. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Петра Порошенка [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу:
https://rus.lb.ua/news/2019/02/11/419445_peredviborcha_programa_petra.html

33. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юрія Бойко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2019/02/11/419474_peredviborna_programa_yuriya_boyka.html
34. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юлії Тимошенко [Електронний ресурс] – LB.ua - 2019 – Режим доступу до ресурсу: https://rus.lb.ua/news/2019/02/11/419453_peredviborna_programa_yulii.html
35. Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Юлії Тимошенко. 8:37-31:40 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>
36. Політичне ток-шоу «Право на владу» від 28.03.2019. Виступ Ігоря Смешка. 32:50-47:11 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>
37. Політичне ток-шоу «Право на владу». Скандал Олега Ляшка з Андрієм Садовим, а потім Наталією Мосейчук 6:00-16:00 [Електронний ресурс] – ТСН - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Z3OsyPGCgw>
38. Програма кандидата в президенти України Олега Ляшка [Електронний ресурс]- 2019- Режим доступу до ресурсу: <http://liashko.ua/program>
39. Радь Т. Теоретичні засади популізму // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. – 2009 р. №13. С. 289-293
40. УРСР vs Україна: в якій країні краще жити, або 26 цифр про головне. [Електронний ресурс] // VoxUkraine. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://voxukraine.org//cards/26-indexes/index.html>.
41. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы . Отечественные записки. – Т. 39. – № 6. – С. 8-28.
42. Фисун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. Агора 17, 2016 р. с. 9-13.

43. Шипунов Г. Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст. // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Політичні науки. - 2008. - Вип. 3. - С. 89-102.
44. Юрій Бойко – кандидат у президенти України. [Електронний ресурс] *Новости Кривого Рога – Первый Городской канал* - 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=NRj1zjgcmOM>
45. Fairclough N. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London and New York. Longman. 1995. – 265 p.
46. Freedon M. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1996. – 608 p.
47. *Freedom in the World 2021 Democracy under Siege* [Електронний ресурс] // Freedom House. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege>.
48. Hale H. *Patronal politics : Eurasian regime dynamics in comparative perspective*. Cambridge University Press, 2014. – 538 p.
49. Hale H. Two decades of post-Soviet regime dynamics. *Demokratizatsiya*, vol. 20, no. 2, 2012, p. 71 – 77.
50. Hawkins K., Kaltwasser C., Andreadis I. *The Activation of Populist Attitudes. Government and Opposition* - 2020, №55. P.- 283- 307.
51. Huneeus C. «Technocrats and Politicians in an Authoritarian Regime. The 'ODEPLAN Boys' and the 'Gremialists' in Pinochet's Chile» // *Journal of Latin American Studies*. – Vol. 32. – No. 2 . – May, 2000. – P. 461-501.
52. Laclay E. *On Populist Reason* / Ernesto Laclay. – London. New York: Verso, 2005. – 276 p.
53. Levitsky S. and Way L. A. *The rise of competitive authoritarianism*. *Journal of Democracy* Volume 13, Number 2 April 2002. - P. 51- 65
54. Muller J-W. *The rise and rise of Populism?* // [Електронний ресурс.] *OpenMind BBVA*- Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-rise-and-rise-of-populism/>

55. Stenli B. The thin ideology of populism, *Journal of Political Ideologies* – 2008,
№ 13:1, P. 95-110

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: Популізм в українській політиці (на прикладі президентських виборів 2019-го року).

Студент: Фірсанов Денис Олександрович.

(прізвище, ім'я та по-батькові)

Рік навчання: 4

Факультет соціальних наук та соціальних технологій.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент, Амельченко Н.А.

(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Захищена “ _____ ” _____ 200_ р. *(дата не проставляється)*

Короткий зміст роботи

У роботі розглянуто явище популізму у суспільно-політичному житті України. Окрема увага приділяється розрізненню основних теоретичних підходів до пояснення та аналізу популізму. Поширення популізму розглядається у роботі через призму поняття популістських установок та особливих умов їх актуалізації. У ході дослідження було виокремлено основні фактори суспільно-політичного характеру, які сприяли актуалізації популістських установок. Для доведення гіпотези було проведено дискурс-аналіз повідомлень та текстів семи найбільш рейтингових українських політиків на виборах Президента України 2019-го року. У якості кінцевого висновку було визначено, що артикуляція популістських ідей та концептів у риториці українських політиків безпосередньо пов'язана з контекстом актуалізації популістських установок.